

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
«Права людини як об'єкт національної безпеки»

Виконав студент 2-го курсу, групи МНБ-21
Спеціальності 256 «Національна безпека
(за окремими сферами забезпечення і
видами діяльності)»

Білоус Ярослав Русланович

Керівник – кандидат політичних наук,
доцент

Мартинюк Роман Станіславович

Рецензент – кандидат юридичних наук,
доцент

Ірха Юрій Богданович

Острог, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТІВ.....	7
1.1. Національна безпека як сфера захисту прав та свобод людини.....	7
1.2. Співвідношення прав людини та вимог забезпечення національної безпеки (проблематика обмеження прав особи з мотивів забезпечення національної безпеки).....	15
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	27
2.1. Конституційно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України.....	27
2.2. Міжнародно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України.....	46
2.3. Гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану...	52
РОЗДІЛ 3. ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ.....	58
3.1. Вплив російської збройної агресії на стан забезпечення прав людини в Україні.....	58
3.2. Практика діяльності органів державної влади України щодо забезпечення прав людини в умовах загроз національній безпеці.....	65
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Державотворення неможливо уявити без пошуку балансу між індивідуальною свободою та колективною стабільністю. Права людини перестають бути суто приватною категорією, перетворюючись на фундаментальний об'єкт національної безпеки, оскільки життєздатність демократичної політичної системи напряму залежить від рівня захищеності кожного громадянина. Виникнення загроз суверенітету провокує складну правову дилему, де держава змушена застосовувати заходи контролю, що часто вступають у суперечність із базовими свободами особистості. Теоретичне розуміння правової природи безпеки вимагає переосмислення обов'язку влади не лише обороняти територію, а й зберігати правовий порядок, у якому людина залишається найвищою соціальною цінністю навіть під час глибоких криз. Взаємодія правових інститутів у кризові періоди виявляє вразливість демократичних стандартів, коли заходи захисту суспільного блага починають обмежувати фундаментальні прерогативи індивіда.

Актуальність наукового пошуку зумовлена безпрецедентними викликами, які постали перед Україною внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. Умови воєнного стану диктують необхідність жорстких обмежень, що безпосередньо зачіпають право на свободу пересування через запровадження комендантської години та заборону виїзду чоловіків за межі країни. Процеси мобілізації, що супроводжуються гострими суспільними дискусіями, підкреслюють конфлікт між конституційним обов'язком захисту Вітчизни та правом на особисту недоторканність. Необхідність аналізу легітимності втручання в особисте життя, свободу слова та майнові права під приводом вищої державної потреби робить вивчення прав людини як об'єкта національної безпеки критично важливим для збереження правової держави в умовах тривалої війни.

Метою роботи є вивчення теоретичних та практичних засад функціонування прав людини як пріоритетного об'єкта національної безпеки.

Сформульована мета дослідження зумовила потребу вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- Розглянути права людини та національна безпека у взаємозв'язку і співвідношенні інститутів;
- Виокремити конституційно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України;
- Проаналізувати міжнародно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України;
- Дослідити гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану;
- Здійснити аналіз прав людини в умовах сучасних загроз національній безпеці України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки та реалізації основоположних свобод особи.

Предмет дослідження – дилема прав індивіда та національної безпеки у вітчизняному та міжнародному законодавстві та практиці.

Основу **джерельної бази дослідження** становлять акти національного законодавства, насамперед Конституція України, закони України у сфері національної безпеки, воєнного і надзвичайного стану, доступу до публічної інформації, державної таємниці, діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного Суду України, нормативні акти, які регулюють захист прав внутрішньо переміщених осіб, функціонування механізмів правничої допомоги й особливості діяльності державних органів у період війни.

Важливе місце у джерельній базі посідають міжнародно-правові акти й офіційні матеріали міжнародних організацій. До них належать Статут ООН, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, документи Ради Європи, ООН і

Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, присвячені наслідкам російської агресії, депортаціям, порушенням прав людини на окупованих територіях, атакам на енергетичну інфраструктуру та проблемам вимушеного переміщення населення.

Окрему групу джерел становлять наукові праці українських і зарубіжних авторів, аналітичні матеріали правозахисних організацій, доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, звіти Української Гельсінської спілки з прав людини, Київської школи економіки, Агентства ООН у справах біженців та інших інституцій, які фіксують сучасний стан прав людини в Україні. Завдяки працям О. Дзьобаня, Д. Чижова, О. Наливайка, Н. Братішко, Ю. Ірхи, Е. Регушевського, А. Романової, О. Шмоткіна та інших дослідників було сформовано теоретичну основу роботи.

Методи дослідження. Для методології дослідження визначальне значення мають юридико-догматичний метод та метод порівняльно-правового аналізу. Юридико-догматичний метод спрямований на аналіз змісту законодавчих актів, що регулюють правовий статус особи під час воєнного стану. Порівняльно-правовий метод допомагає зіставити українські норми з міжнародними стандартами та практикою європейських інституцій. Системний метод дозволяє розглянути права людини як невід'ємну частину структури національної безпеки. Логіко-семантичний метод допомагає уточнити ключові поняття щодо загроз та законних підстав втручання у свободи громадян. Функціональний метод використовується для оцінки ефективності роботи органів влади у сфері захисту інтересів держави та суспільства.

Структура дослідження. Структуру наукової роботи зумовлюють її мета й дослідницькі завдання. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У розділі 1 «Права людини та національна безпека: взаємозв'язок та співвідношення інститутів» розкрито теоретичні основи функціонування національної безпеки як середовища для гарантування прав та свобод

громадян (підрозділ 1.1.), проаналізовано юридичні аспекти співвідношення інтересів держави й особи крізь призму правомірних обмежень прав індивіда задля збереження суспільного спокою та стабільності (підрозділ 1.2.).

У розділі 2 «Нормативно-правове забезпечення прав людини як об'єкта національної безпеки» розкрито нормативно-правові засади гарантування прав людини у системі національної безпеки, досліджено конституційно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України (підрозділ 2.1.), проаналізовано міжнародно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України (підрозділ 2.2.), висвітлено гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану (підрозділ 2.3.).

У розділі 3 «Права людини в умовах сучасних загроз національній безпеці України» розкрито практичний вимір впливу сучасних безпекових загроз на стан прав людини в Україні, проаналізовано вплив російської збройної агресії на стан забезпечення прав людини в Україні від 2014 року до періоду повномасштабної війни (підрозділ 3.1.), охарактеризовано практику діяльності органів державної влади України щодо забезпечення прав людини в умовах загроз національній безпеці (підрозділ 3.2.).

У висновках відображено підсумкові результати дослідження.

Загальний обсяг роботи – 85 сторінок, з них основну частину роботи складає 73 сторінки. До написання роботи залучено 83 джерела.

РОЗДІЛ 1

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТІВ

1.1. Національна безпека як сфера захисту прав та свобод людини

Становлення ідей стосовно людських прав бере початок з моменту появи особистості як окремого суб'єкта, що володіє власними ціннісними орієнтирами. Розвиток індивідуальної свідомості природним чином зумовив побудову певних стосунків між членами суспільства, які з часом трансформувалися у правові зв'язки. О. Дзьобань обґрунтовано зазначає, що вся історія цивілізації виглядає як безперервне протистояння за можливість володіти певними благами та свободами¹. Починається згаданий шлях із захисту базових потреб, отриманих людиною за правом народження. Сьогодні він доходить до вимог вільного доступу до глобальної мережі та інформації. Постійне прагнення індивіда розширити межі власної свободи ставало рушійною силою для глобальних перетворень у політичних системах багатьох народів. Внаслідок масових виступів чи законодавчих ініціатив відбувався перегляд того, яке місце займає громадянин у системі державних інститутів.

Тісна взаємодія суспільства та владних структур призвела до розуміння необхідності юридичного оформлення здобутих привілеїв. Оскільки світ постійно змінюється через наукові відкриття та технічний прогрес, перелік свобод постійно доповнюється новими пунктами. Глобалізаційні процеси створюють умови і як наслідок старі правила вже не можуть повноцінно працювати, тому виникає потреба у розробці сучасних способів захисту інтересів населення. Науковець М. Марченко підкреслює, що розширення класифікації прав неминуче веде до ускладнення нормативної бази, яка має гарантувати безпеку кожному. Динамічний характер розвитку людства

---

¹Дзьобань О. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2. С. 11.

вимагає від юридичної науки швидкої реакції на виклики, що з'являються у цифрову епоху. Забезпечення стабільності у відносинах між державою та особою стає основою для подальшого вивчення ролі національної безпеки у охороні прав людини².

Дослідник О. Дзьобань розглядає людські права та свободи як розгалужену систему соціальних, політичних, економічних та моральних правил. Згадані норми закладають фундамент для існування особистості у демократичному середовищі, визначаючи принципи спілкування з оточенням, громадою та владними інститутами³. Дж. Перлін у своїх працях зазначає, що структуру таких можливостей зручно поділити на кілька змістовних блоків, кожен з яких охоплює окремий аспект життєдіяльності⁴.

Першочергове значення мають фізичні або життєві права, які забезпечують існування індивіда та дозволяють задовольняти базові біологічні чи матеріальні потреби. До них відносять гарантії збереження життя, недоторканність тіла, перебування у безпечних екологічних умовах, наявність даху над головою та отримання підтримки від соціуму. Окрім суто тілесних потреб, існують особистісні права, зафіксовані в основному законі країни. Вони належать кожному від моменту появи на світ і залежать від індивідуального вибору людини. Держава бере на себе зобов'язання захищати гідність, право на власне ім'я, можливість вільно мислити та висловлювати власні переконання.

Духовний розвиток та збереження ідентичності забезпечуються через культурні чи гуманітарні права. Мова йде про вільний доступ до знань, наукових досягнень та мистецьких творів, що дозволяє людині користуватися надбаннями попередніх поколінь й проявляти творчу активність. Паралельно з цим економічна сфера надає право брати участь у створенні та розподілі благ,

---

² Марченко М. Формування та розвиток ідеї прав людини в історико-правовій думці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 2. С. 45.

³ Дзьобань О. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2. С. 12..

⁴ Перлін Дж. Права людини: концепції, підходи, реалізація. Київ: Ай-Бі, 2003. 262 с.

гарантуючи отримання ресурсів для гідного проживання. Політичний сегмент відкриває шлях до активного управління державними справами та дає змогу відкрито реагувати на кроки владних структур, що зміцнює демократичний устрій суспільства⁵.

Варто зауважити, що наявність законодавчо прописаних свобод неможлива без гарантування загальної захищеності особи. Згідно з матеріалами Організації Об'єднаних Націй, реалізація прав людини безпосередньо залежить від стану безпеки в країні⁶. Світова спільнота виділяє ключові напрямки, де захист інтересів громадянина має бути пріоритетним. До переліку входять стабільність доходів, доступ до харчування, якісна медицина та збереження довкілля. Тільки за умови поєднання особистої, громадської та політичної безпеки людина отримує реальний простір для втілення власних прагнень.

Дослідники О. Наливайко та Н. Братішко стверджують, що людські права виступають ключовим елементом у системі державного захисту. Логіка тут проста: неможливо досягти стабільності великих соціальних структур, як-от суспільство чи країна, якщо не забезпечено базовий спокій кожного окремого громадянина. Тільки через практичне втілення, охорону та реальний захист індивідуальних свобод створюється міцний фундамент для вибудови складніших механізмів безпеки. Науковці підкреслюють, що безпека особистості є першоосновою, без якої будь-які заходи на рівні цілої нації втрачають свій первинний сенс⁷.

Взаємодія між юридичними гарантіями для населення та державними інтересами має складний характер. З одного боку, іноді виникає потреба запроваджувати певні обмеження прав заради збереження цілісності країни у кризові періоди. З іншого боку, існування інститутів безпеки виправдане лише

---

⁵ Дзьобань О. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2. С. 12-13.

⁶ The 2019 Human Development Report. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019>

⁷ Наливайко О., Братішко Н. Права людини як об'єкт національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 31.

тоді, коли вони працюють на якісну охорону життя та можливостей людей. О. Наливайко та Н. Братішко роблять висновок, що рівень реальної захищеності населення слугує головним показником того, наскільки гуманною та ефективною є вся безпекова структура країни.

Розглядаючи склад національної безпеки детальніше, можна виділити три головні напрямки, що потребують постійного нагляду та розвитку. Найважливішим елементом тут виступає людина з її законними інтересами. Далі йде суспільство, яке потребує збереження своїх духовних надбань та матеріальних ресурсів. Замикає ланцюг держава, де захисту підлягають конституційні норми, суверенітет та непорушність кордонів. Кожен із перерахованих рівнів нерозривно пов'язаний із попереднім, що створює єдине поле для розвитку правової та безпечної демократичної реальності⁸.

Аналізуючи поняття забезпечення, важливо з'ясувати, який сенс вкладається у термін у межах нормативних актів про національну безпеку та як він стосується свобод особистості. Варто зауважити, що попри наукову обґрунтованість і популярність виразу «механізм забезпечення», у текстах законів, що регулюють безпекову сферу, він практично не зустрічається. Зазвичай під забезпеченням прав і свобод розуміють два основні напрями. По-перше, йдеться про активну роботу державних структур, громадських спілок та посадовців, які виконують свої обов'язки для створення умов, де кожен може безперешкодно користуватися власними правами. По-друге, поняття розглядають як кінцевий результат роботи, що виявляється у реальному втіленні правових норм у життя пересічного громадянина.

Юридична думка розглядає механізм гарантування людських прав як цілісне та самостійне явище у правовій системі. А. Колодій та А. Олійник визначають його як складну сукупність передумов та засобів, які взаємодіють між собою для створення фактичних можливостей кожному реалізувати власні

---

⁸ Наливайко О., Братішко Н. Права людини як об'єкт національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 32.

свободи⁹. Оскільки вказане явище має системний характер, воно обов'язково включає специфічні внутрішні компоненти, що працюють як єдине ціле.

Продовжуючи думку про системність, науковиця О. Скакун зауважує, що правовий інструментарій є невід'ємною частиною ширшого соціально-правового механізму. Всі елементи згаданої системи діють злагоджено, маючи на меті надійну охорону та захист інтересів людини¹⁰.

Процес втілення свобод у повсякденну дійсність має кілька ключових проявів, які варто розрізнити для глибшого розуміння теми. Першим етапом виступає безпосередня реалізація, коли норми права стають реальними діями та здобутками людини. Наступним компонентом є охорона, що має на меті запобігання проблемам. Охорона – профілактична діяльність, спрямована на усунення причин, які могли б призвести до ігнорування потреб населення. Коли ж трапляються факти неправомірних дій, на допомогу приходить захист. Його функція полягає у застосуванні конкретних заходів для повернення особі її законного статусу та виправлення несправедливості. Механізм гарантування свобод об'єднує згадані поняття у цілісну конструкцію, де кожен елемент доповнює інший.

Розглядаючи соціально-юридичну природу захисту, науковець Д. Чижов вказує, що йдеться про сукупність факторів, які підтримують повагу до людської гідності. Гідність є тим джерелом, з якого випливають усі базові потреби індивіда. Забезпечення умов для вільного зростання особистості стає обов'язковим завданням для правової держави. Структура захисту є досить складною та включає низку важливих частин. До них належать суспільні норми, що регулюють поведінку людей, та правомірна активність усіх учасників відносин. Гласність та вплив громадської думки створюють атмосферу прозорості, яка заважає свавіллю владних структур. Особливе місце у системі посідають гарантії, які за своєю суттю бувають загальними,

---

⁹ Колодій А.М., Олійник А.Ю. *Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник*. Київ : Юрінком Інтер. 2003. С. 5

¹⁰ Скакун О.Ф. *Теорія держави і права: підручник*. Харків: Консум., 2001. С. 206.

юридичними або організаційними. Вони виступають фундаментом, на якому тримається реальність виконання законів. Не менш значущими є встановлені процедури та відповідальність за порушення правил, адже без санкцій норми втрачають силу. Постійний контроль з боку відповідних органів та високий рівень правової культури громадян завершують формування надійної безпекової мережі. Д.Чижов підкреслює, що лише за умови злагодженої взаємодії всіх складових частин можна говорити про ефективну національну безпеку, де людина перебуває під реальним опікунством права¹¹.

Дослідник Б. Стахура стверджує, що внутрішня будова процесу реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина охоплює кілька фундаментальних пластів. Передусім науковець виділяє гарантії, які слугують опорою для практичного використання свобод. Разом із ними функціонують юридичні складові, серед яких особливе місце посідають правові норми, реальні факти, усталені відносини та офіційні документи. Важливою частиною виступають методи організації роботи, що дозволяють перетворити записані правила на реальні дії. Окремо варто згадати про процесуальні етапи, які описують шлях від виникнення потреби до її фактичного задоволення в реальності, враховуючи всі зовнішні умови та чинники впливу¹².

Думку про визначальну роль підтримки прав продовжує К. Волинка, наголошуючи на важливості гарантування як основного інструмента безпеки. Поряд із офіційним визнанням та повагою до особистості, специфічні засоби захисту наповнюють правовий статус реальним змістом. Завдяки наявності чітких гарантій стає можливим користування свободами без зайвих перешкод. Крім того, система дозволяє вчасно виявляти небезпеку та захищати інтереси населення від незаконних дій чи тиску з боку сторонніх суб'єктів¹³.

---

¹¹ Чижов, Д. А. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. №30, С. 13.

¹² Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис. ... кандидата.. юрид. наук : 12.00.01. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2016. С. 86

¹³ Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 31.

Багато науковців справедливо зауважують, що ігнорування важливості гарантій перетворює будь-які законодавчі приписи на звичайні декларації або порожні обіцянки. Без реальної підтримки права втрачають практичне значення та соціальну вагу для суспільства. Більше того, В. Годованець розглядає систему гарантій як ефективний зовнішній важіль для стримування владних структур. Історія підтверджує схильність будь-якої влади до постійного розширення впливу на приватне життя людей, тому наявність міцного механізму стримувань є критично необхідною для збереження демократії¹⁴.

Гарантування прав і свобод людини варто розглядати як цілісну сукупність умов, що створюються для реального втілення інтересів кожного громадянина в життя. Д. Чижов зауважує, що ефективність функціонування держави визначається тим, наскільки якісно працює система, спрямована на практичне виконання законодавчих приписів. Тільки за наявності чітко налаштованого порядку дій можливо досягти стану, коли проголошені норми не залишаються просто намірами, а приносять реальну користь суспільству¹⁵.

Змістовне наповнення процесу підтримки свобод детально досліджує А. Романова. Науковиця пропонує бачити у згаданій структурі чотири основні напрями, які тісно переплітаються між собою. Першим фундаментом є правове забезпечення, що формує нормативну базу та правила гри. Другим кроком виступає інституційне наповнення, яке передбачає створення органів та установ, відповідальних за дотримання законів. Наступним важливим блоком є ресурсне підґрунтя, адже без фінансових, матеріальних та людських активів будь-яка ідея позбавлена сили. Замикає перелік організаційний елемент, що відповідає за координацію та управління всіма процесами.

Варто наголосити, що перераховані частини не існують ізольовано одна від одної. А. Романова підкреслює, що життєздатність механізму тримається

---

¹⁴ Годованець В. Конституційне право України: конспект лекцій. Київ : МАУП. 2001. С. 85.

¹⁵ Чижов Д. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Держава та регіони : науковий журнал. Серія «Право». 2021. № 4 (74). С. 99.

на фундаментальних засадах єдності мети та взаємного впливу. Кожна підсистема залежить від стабільності іншої, що створює ефект цілісності¹⁶. Наприклад, найкращі закони не працюватимуть без фінансування або професійних кадрів, наявність ресурсів не гарантує успіху без чіткої інституційної моделі.

Охорона, реалізація і захист – стадії механізму забезпечення прав і свобод людини, які виникають внаслідок функціонування його структурних елементів. Удосконалення національного законодавства держави і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини – це підвищення якості закону. Нормативно-правова база відноситься до елементів структури механізму забезпечення прав та свобод людини. Таким чином, удосконалення національного законодавства, підвищення якості закону є частиною структурних елементів механізму забезпечення прав та свобод людини як нормативно-правова база.

Особливе місце посідає етап захисту, який починає діяти у ситуаціях, коли виникає реальна небезпека, заперечення або пряме порушення законних інтересів людини. Мова йде про цілеспрямовану активність посадовців та державних установ, що мають повноваження відновлювати справедливість. Головне завдання тут полягає у поверненні порушеного статусу, виплаті компенсацій за завдану шкоду та покаранні тих, хто вчинив протиправні дії. Згадана діяльність має характер примусу щодо порушника та проводиться виключно офіційними органами у межах встановлених процедур¹⁷.

Сучасні безпекові інститути на глобальному, регіональному та державному рівнях бачать свою місію у збереженні людського життя та базових свобод. Більшість народів світу погоджуються з тим, що повага до людської гідності та вроджених прав має першочергове значення. Визнання цінності індивіда стало причиною появи потужних міжнародних інструментів,

---

¹⁶ Романова А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 601.

¹⁷ Чижов, Д. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. №30, С. 15.

що діють за межами окремих країн. Е.Тітко зазначає, що створення універсальних та локальних механізмів дозволяє сформувати багаторівневу систему охорони прав людини, де національна безпека стає частиною загальносвітового порядку¹⁸.

Таким чином, захищеність особистості є першочерговим показником стабільності всієї країни. Можна визначити, що спокій кожного окремого індивіда стає тим фундаментом, на якому будується міцність великих соціальних систем. Коли держава зосереджує зусилля на реальному втіленні людських можливостей, вона тим самим зміцнює власний суверенітет та внутрішній порядок. Охорона свобод виступає стратегічним напрямом державної політики, де людина визнається головним об'єктом захисту від будь-яких загроз.

Національна безпека та права людини перебувають у стані постійної взаємодії. Сучасний розвиток суспільства вимагає, щоб безпекові заходи не суперечили гуманістичним ідеалам, а навпаки – слугували надійним інструментом для їх втілення. Міцна держава здатна гарантувати недоторканність гідності та свобод, що зрештою робить суспільство стійким до зовнішніх та внутрішніх викликів. Отже, пріоритет інтересів людини у системі безпеки є запорукою демократичного поступу та гармонійного співіснування особистості й влади.

1.2. Співвідношення прав людини та вимог забезпечення національної безпеки (проблематика обмеження прав особи з мотивів забезпечення національної безпеки)

Питання національної безпеки охоплює активну протидію внутрішнім або зовнішнім загрозам та потребує побудови збалансованих відносин у сфері захисту прав людини. Необхідність узгоджувати внутрішні національні

---

¹⁸Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека у контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 134.

інтереси з міжнародними зобов'язаннями у гуманітарній галузі стає важливою умовою стабільного розвитку. Права людини та національна безпека перебувають у стані нерозривного взаємозв'язку. Влада отримує право вводити певні межі для реалізації свобод громадян заради збереження загального спокою. Водночас тільки за умови досягнення належного рівня національної безпеки виникає реальна можливість гарантувати кожній особі її законні інтереси. Повноцінне існування правового статусу громадянина стає неможливим без захищеного середовища, яке створює владна система.

Разом із тим, Конституція України виділяє особливу групу прав, які мають залишатися недоторканими за будь-яких умов¹⁹. Навіть найскладніші виклики для національної безпеки не можуть стати причиною для звуження можливостей людини у фундаментальних питаннях. До зазначених свобод належать право на життя, повага до людської гідності, вільне віросповідання та захист від втручання у приватний простір. Чинне законодавство забороняє будь-яке обмеження згаданих пунктів. Логіка заборони полягає у тому, що користування вказаними правами не несе загрози оточуючим чи іншим членам суспільства. На відміну від ситуацій, де обмеження пересування через інфекційні хвороби або ухилення від мобілізації виправдані захистом загального добробуту, основні свободи особистості не перешкоджають здійсненню інтересів решти людей.

Сучасні виклики спонукають держави до обмеження прав людини в ім'я забезпечення національної безпеки, створюючи складний баланс між необхідністю захисту прав громадян та захистом національної безпеки країни.

Конфлікт між національною безпекою та правами людини виникає, коли заходи, спрямовані на забезпечення захисту держави, можуть призводити до обмеження базових прав і свобод громадян, що викликає необхідність критичного аналізу механізмів, які регулюють співвідношення у сучасному суспільстві.

---

¹⁹ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

Д. Гуренко досить влучно зауважує, що гарантувати стан національної безпеки без певних рамок для прав людини практично неможливо. Проте, не можна давати владним органам повну волю самотійно вирішувати, коли і як вводити заборони. Якщо держава буде лише на свій розсуд виправдовувати обмеження потреб населення інтересами національної безпеки, з'явиться ризик звичайного свавілля посадовців. Щоб уникнути негативних явищ, юристи розробили спеціальну систему правил²⁰. Використовувати окреслену систему можна тільки тоді, коли дотримуються конкретні вимоги: наявність законної підстави, зрозуміла мета та відповідність обраних заходів рівню загрози.

Тільки за умови одночасного дотримання легітимності, законності та пропорційності можна вважати кроки держави виправданими. Сучасне суспільство вимагає від інститутів, відповідальних за національну безпеку, високої відповідальності та відкритості. Кожна ситуація, де права людини відступають на другий план перед інтересами країни, має бути об'єктом прискіпливої уваги юристів та громадськості.

Вимога законності підкреслює, що втручання у сферу свобод має відбуватися виключно на підставі документів, ухвалених парламентом. Ніякі розпорядження уряду чи керівника країни не можуть замінити собою повноцінний закон, коли йдеться про звуження прав громадян. В офіційних актах обов'язково прописується порядок дій, який дозволяє запроваджувати певні рамки у моменти виникнення реальної небезпеки. Разом із наявністю правової бази, дії органів влади мають відповідати масштабам загрози. Держава зобов'язана наочно підтвердити, що інших варіантів для захисту інтересів населення, окрім обраного способу, не залишилося. Принцип пропорційності вимагає пошуку найбільш м'якого шляху, який дозволить зберегти національну безпеку без зайвого тиску на людей²¹.

---

²⁰ Гуренко Д. Права людини та національна безпека. *Центр безпекових досліджень «СЕНСС»*. URL: <https://censs.org/prava-lyudyny-ta-natsionalna-bezpeka/>

²¹ Фасій Б. Національна безпека і права людини: баланс між свободою та захистом. *Національні інтереси України*. 2024. № 4(4). С. 115.

Більше того, проблеми безпеки і прав людини корелюють у теоретичному плані і в плані проявів у суспільно-політичному житті. Західний дослідник В. Бурк-Вайт пропонує три цікаві припущення стосовно того, як внутрішній стан справ у країні впливає на її поведінку на світовій арені. По-перше, країни, де постійно нехтують свободами власних мешканців, мають набагато більше шансів стати ініціаторами збройних конфліктів проти сусідів. По-друге, там, де рівень безпеки та захисту інтересів громадян перебуває на хорошому рівні, загроза втягнення у міжнародні агресивні дії є мінімальною.

По-третє, держави з високою культурою поваги до особистості можуть втручатися у справи інших народів лише у межах світових правил. Метою стає зупинення масових порушень, які чинить влада іншої країни проти власного народу²². Таким чином, національна безпека виявляється напряду залежною від того, як уряд ставиться до потреб людини всередині своєї території. Рівень демократії стає запорукою внутрішнього спокою й відсутності воєнних загроз для оточуючих держав.

Національна безпека та права особистості утворюють складний зв'язок, де водночас співіснують згуртованість та певна суперечність. Свобода дій, яку передбачає правовий статус людини, іноді мусить відступати перед потребами збереження спокою в країні, громадського порядку чи територіальної цілісності. Яскравим прикладом виступає можливість обмежувати свободу висловлювань, якщо виникає реальна загроза державним інтересам. Світові стандарти, зокрема Європейська конвенція з прав людини (п. 2 ст. 10), чітко прописують правомірність втручання у приватні справи громадян задля захисту цілої нації²³. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що інтереси суспільства можуть виправдовувати певні рамки для індивідуальної поведінки.

---

²²Burke-White W.W. Human Rights and National Security: The Strategic Correlation. *Harvard Human Rights Journal*. 2004. Vol. 17. P. 254

²³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Разом із тим, робота органів влади у сфері національної безпеки має бути спрямована на створення умов для повноцінного життя кожного громадянина. Національна безпека фактично забезпечує простір, де люди можуть безпечно користуватися власними здобутками та правами. У сучасній політичній думці панує розуміння того, що інтереси індивіда займають центральне місце серед усіх завдань держави. Формується цілісна структура, яку можна назвати системою національної безпеки людини, де захист населення стоїть вище за інтереси владних інститутів.

Конституція України офіційно закріплює статус людини як найвищої соціальної цінності. Життя, здоров'я, честь, гідність та недоторканність кожного мешканця визнаються головними орієнтирами для всієї країни²⁴. Основні цілі у сфері безпеки завжди включають захист конституційного ладу та збереження внутрішнього миру, що неможливо без поваги до людських свобод.

На сьогодні законодавство України з прав людини і насамперед Конституція нашої держави відповідають міжнародно-правовим стандартам, чого не можна сказати про законодавчу і правозастосовчу практику. Проте ситуація із реальним виконанням законодавчих приписів та практичною діяльністю органів влади залишається неоднозначною. Незважаючи на позитивні зрушення у формуванні законів, правозастосовча сфера часто демонструє відхилення від загально визнаних принципів. Т.Слінько звертає увагу на факти ігнорування окремих статей Європейської конвенції та інших міжнародних угод, що негативно впливає на загальний рівень національної безпеки²⁵.

Нехтування людськими свободами погіршує умови життя індивіда в соціумі і справляє деструктивний вплив на решту складників національної безпеки. Через окреслені явища вся безпекова структура втрачає стійкість,

---

²⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

²⁵ Слінько Т. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf

стає вразливою до загроз та перестає бути надійною. О. Шмоткін зауважує, що неможливо досягти стабільності в країні, якщо інтереси окремої особи постійно перебувають під тиском²⁶.

Під час розбудови юридичних інструментів для охорони прав необхідно враховувати економічний рівень, соціальний стан та культурні особливості конкретного народу. Об'єктивні обставини, у яких перебуває громада, безпосередньо формують обсяг і характер можливостей індивіда. Міжнародні стандарти мають запроваджуватися з урахуванням місцевих закономірностей, адже ігнорування внутрішніх чинників шкодить державному устрою. Право на національну безпеку для цілої країни за своїм змістом нагадує право людини на захищеність у межах кордонів. Важко ставити інтереси індивіда вище за державні, якщо при цьому не визнавати пріоритет прав нації у відносинах зі світовою спільнотою. О. Шмоткін підкреслює, що пошук відповідей на виклики у правовій сфері має спиратися на реальний стан вітчизняного суспільства. При поєднанні локальних особливостей із глобальними орієнтирами внутрішні правила повинні мати обов'язковий характер, тоді як світові норми слугуватимуть рекомендаційною основою²⁷.

Повноцінне втілення людських свобод стає реальним лише за умови досягнення надійного рівня національної безпеки, що передбачає захист державного суверенітету, кордонів та демократичного ладу від будь-яких ризиків. Пояснити зв'язок можна провідною роллю органів влади, які виступають головним гарантом правопорядку та створюють умови для захисту інтересів кожного громадянина. У демократичному суспільстві діють інструменти, що не дозволяють посадовцям діяти на власний розсуд. Збереження такого устрою якраз і визначає якість національної безпеки.

---

²⁶ Шмоткін О. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Том 200. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b82efdcd-075a-4da3-99f1-f578936a4d74/content>

²⁷ Шмоткін О. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Том 200. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b82efdcd-075a-4da3-99f1-f578936a4d74/content>

Взаємозалежність між правовим статусом особи та стабільністю країни проявляється і в тому, що будь-який напад на державний суверенітет супроводжується насильством, яке руйнує фундаментальні свободи. Нинішні реалії війни наочно демонструють наслідки порушення національної безпеки. Обстріли житлових будинків та вбивства мирних мешканців призводять до втрати права на життя. На окупованих землях через катування та знущання грубо порушується вимога поваги до людської честі та гідності. Коли ворожий снаряд може влучити у центр міста, стає неможливим навіть користування правом на мирні зібрання. Усі наведені приклади підтверджують висновок, що без гарантування національної безпеки реалізація базових потреб індивіда є неможливою²⁸.

Разом із тим, шлях до зміцнення країни часто потребує певних меж для прав людини. Надання владним структурам можливості діяти безконтрольно, виправдовуючи вчинки потребами національної безпеки, створює загрозу для самого існування свобод. Для запобігання свавілля було розроблено правила втручання у приватну сферу. Будь-які обмеження правомірні лише тоді, коли вони мають зрозумілу законну підставу, переслідують легітимну ціль та є пропорційними існуючій загрози²⁹.

Думка більшості фахівців збігається у тому, що правоохоронна робота органів влади має бути спрямована на захист людини, громади та цілої країни одночасно. Головний результат окресленої діяльності полягає у створенні надійної юридичної охорони для публічних та особистих інтересів, що є основою для подальшого стабільного поступу суспільства³⁰.

Світова практика розвитку гуманітарних стандартів дозволяє окреслити фундаментальні засади, на яких будується захист кожного індивіда. Насамперед свободи належать особі з моменту появи на світ, залишаючись невід'ємною частиною людського існування. Рівність усіх перед законом

---

²⁸ Права людини та національна безпека. URL: <https://censs.org/prava-lyudyny-ta-natsionalna-bezpeka/>

²⁹ Права людини та національна безпека. URL: <https://censs.org/prava-lyudyny-ta-natsionalna-bezpeka/>

³⁰ Манжула А., Сокурєнко О. Права людини і національна безпека як об'єкт правового захисту у контексті діяльності Служби безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 229.

гарантує отримання підтримки кожному, хто перебуває в межах державної юрисдикції. Органи влади мають усвідомлювати, що повага до людської гідності є їхнім прямим обов'язком, адже інтереси громадянина визнаються найвищою соціальною цінністю. Встановлені правила слугують дієвим інструментом нагляду за діяльністю посадовців, ставлячи межі для можливого свавілля державних інститутів. Процес реалізації свобод виключає будь-які прояви упередженого ставлення чи несправедливого поділу людей за певними ознаками. Важливою умовою залишається дотримання балансу: використання власних можливостей не має створювати перешкод для прав оточуючих. Основні гарантії повинні діяти однаково на всій площі країни, охоплюючи політичні, економічні та культурні сфери як єдине й неподільне ціле. Групові інтереси завжди розглядаються у тісному зв'язку з особистими потребами, не вступаючи з ними у суперечність. Всі юридичні відносини у вказаній галузі регулюються виключно офіційними актами. Базові норми мають виконуватися незалежно від обставин, будь-які рамки можуть запроваджуватися лише на рівні закону.

Стосовно останнього принципу зазначимо, що згідно з Конституцією України в інтересах національної безпеки допускається обмеження наступних конституційних прав і свобод людини і громадянина: право на особисте та сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 36); право на страйк (ст. 44). Оскільки забезпечення національної безпеки включає протидію злочинам проти її основ, з метою їх попередження можуть бути обмежені наступні права, встановлені в Конституції України: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої

кореспонденції (ст. 31)³¹. Список свобод, які дозволено звужувати в інтересах національної безпеки, повністю відповідає світовим стандартам. Сюди відносяться положення Загальної декларації прав людини, норми міжнародних пактів про громадянські, політичні та соціальні права. Зафіксовані в українському законодавстві правила узгоджуються з Конвенцією про захист основоположних свобод, що підкреслює прагнення держави діяти у межах демократичного поля. Головною вимогою для будь-якого втручання у життя громадянина залишається наявність законної підстави. Органи влади можуть вводити певні рамки виключно у випадках, прямо передбачених юридичними актами, і зазвичай після отримання згоди від судової гілки влади.

Внутрішні правові норми чітко описують послідовність дій для реалізації обмежень. Посадовці державних структур та представники місцевого самоврядування мають право обирати методи захисту національної безпеки, спираючись на реальну ситуацію. Вони можуть діяти самостійно у межах повноважень і через подання відповідних запитів до суду. Ю. Ірха звертає увагу на критичну необхідність якісного нагляду за роботою згаданих інститутів. Науковець наголошує, що слабкий контроль та відсутність чіткої відповідальності за перевищення повноважень створюють підґрунтя для порушень. Якщо процедура покарання винних за незаконні дії залишається недосконалою, виникає серйозний ризик надмірного тиску на населення, що може призвести до вкрай негативних результатів для всього суспільства³².

Впровадження рамок для можливостей фізичних осіб має виключно тимчасовий характер і зумовлюється потребою захисту національної безпеки під час дії воєнного стану. Особливий правовий режим вносить значні корективи у роботу бізнесу, що може виражатися у звуженні прав підприємств. Зокрема, законодавчі норми дозволяють призупиняти

---

³¹ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

³² Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного суду України*. 2015. № 5. С. 78.

господарську діяльність або змінювати правила виконання договірних зобов'язань, враховуючи нагальні потреби оборони країни.

Для організацій та установ передбачено можливість втручання у право власності чи свободу пересування майна. Обставини збройного конфлікту змушують юридичних осіб адаптуватися до нових умов, які часто включають перегляд термінів виконання контрактів або вимушену відмову від реалізації певних проектів. Трансформації зазнають і звичні процедури управління фінансами. Влада отримує повноваження встановлювати ліміти на отримання готівкових коштів у банках чи вводити повну заборону на проведення торговельних операцій із іноземними партнерами.

Окремий пласт обмежень стосується інформаційного простору та вільного висловлювання поглядів. Задля національної безпеки може запроваджуватися нагляд за роботою медіа та мережевих ресурсів. Суворому контролю підлягає розповсюдження відомостей, що стосуються роботи військових підрозділів чи переміщення техніки, оскільки розголошення подібних даних створює прямі ризики для оборони.

Приватне життя та таємниця спілкування зазнають змін у період воєнної загрози. Органи безпеки мають право ініціювати перевірки електронної пошти та моніторинг інтернет-трафіку для виявлення потенційної небезпеки. Кроки спрямовані на запобігання ворожій діяльності всередині суспільства, хоча вони і втручаються у звичну сферу конфіденційності громадян. Кожен із перерахованих заходів є вимушеною відповіддю на загрози, з якими стикається країна.

В умовах воєнного стану держава отримує право тимчасово звужувати окремі можливості фізичних і юридичних осіб задля гарантування національної безпеки. Подібні кроки зумовлені потребою швидко реагувати на загрози, які виникають під час збройної агресії. Водночас навіть за надзвичайних обставин зберігається обов'язок підтримувати рівень гарантій прав і свобод, достатній для функціонування демократичного суспільства та

правової держави. Отже, питання меж допустимих обмежень набуває особливої актуальності.

Передусім постає проблема збереження рівноваги між інтересами безпеки та свободами людини. Захист держави від зовнішніх і внутрішніх ризиків потребує рішучих дій, однак надмірне втручання у сферу прав громадян може спричинити втрату довіри до влади й порушення основ конституційного ладу. Тому кожне рішення щодо звуження прав повинно мати чітке обґрунтування, бути пропорційним поставленій меті й застосовуватися лише в межах, необхідних для досягнення безпекового результату. Пошук оптимального співвідношення між безпекою та свободою визначає подальший аналіз.

Наступним важливим виміром виступає відповідність міжнародним стандартам у сфері прав людини. Воєнний стан не скасовує міжнародних зобов'язань держави. Він лише допускає тимчасові відступи у суворо визначених межах. Особливої уваги потребують гарантії права на життя, свободи думки, совісті та віросповідання, свободи слова й доступу до інформації, забезпечення справедливого судового розгляду, недопущення дискримінації. Порушення зазначених гарантій може мати наслідком міжнародну відповідальність і погіршення репутації держави на світовій арені. Таким чином, дотримання міжнародних норм виступає необхідною умовою легітимності обмежувальних заходів.

Поряд із зазначеним існує небезпека зловживання владними повноваженнями. Надзвичайні обставини інколи створюють сприятливе середовище для розширення дискреції органів влади без належного контролю. За відсутності ефективних механізмів стримування виникає ризик свавільного втручання у права громадян, що суперечить принципам верховенства права. Тому запровадження додаткових гарантій парламентського й судового контролю набуває принципового значення.

З попереднього логічно випливає питання відкритості та підзвітності органів державної влади. Обмежений доступ до інформації, зниження рівня

публічності ухвалених рішень і ослаблення громадського контролю можуть сприяти поширенню корупційних практик і зловживань. Забезпечення прозорості процедур, регулярне інформування суспільства та ефективні механізми оскарження рішень становлять необхідні умови збереження довіри до державних інституцій³³.

Отже, забезпечення національної безпеки виступає пріоритетним завданням держави, проте реалізація зазначеного завдання повинна відбуватися у межах конституційних принципів. Повага до прав і свобод людини, навіть у період воєнного стану, залишається визначальним критерієм демократичного розвитку та правової державності.

---

³³ Любко В. Захист національної безпеки як підстава для обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 32.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Конституційно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України

Конституція України закладає правову основу, за якої охорона прав людини входить до змісту державної політики у сфері безпеки й оборони. У центрі конституційного регулювання перебуває людина, її життя, гідність, свобода та недоторканність. Права і свободи особи визначають межі діяльності держави, зміст повноважень органів влади й допустимий обсяг втручання у приватне життя. Інший ключовий елемент становлять верховенство права, пряма дія Конституції України та вимога діяти виключно на підставі й у межах закону. Окрему групу гарантій формують інститути й процедури, покликані не допустити надмірного посилення влади під приводом захисту національної безпеки. Навіть у період воєнного або надзвичайного стану конституційна основа не втрачає сили. Держава може тимчасово обмежувати окремі права лише за наявності закону, визначеного строку, обґрунтованої безпекової потреби та збереження прав, які не підлягають звуженню³⁴. Особливо важливими за воєнного чи надзвичайного стану залишаються право на судовий захист, заборона катувань, повага до людської гідності та вимога правової визначеності.

Поєднання безпеки й прав людини у Конституції України має практичний зміст, оскільки Основний Закон розмежовує повноваження парламенту, Президента України, Кабінету Міністрів України, судів, правоохоронних органів і військових формувань. Через розподіл компетенції формується система стримувань, яка має запобігати використанню силових

---

³⁴ Глиняний І. Захист прав людини в Україні: конституційні гарантії та виклики їх реалізації. *Юридичний вісник*. 2025. Вип. 5. С. 25.

структур усупереч правам і свободам людини. Важливе значення має конституційна заборона використовувати Збройні Сили України та інші військові формування для звуження прав і свобод громадян поза межами, установленими Конституцією і законами. Законодавство у сфері безпеки й оборони розвиває конституційне правило через механізм демократичного цивільного контролю. Його зміст охоплює парламентський нагляд, урядову підзвітність, судовий контроль, фінансову перевірку, вимоги прозорості та юридичну відповідальність посадових осіб. У практичному вимірі весь механізм має зменшувати ризик свавільних рішень, перешкоджати безпідставному втручанню у права людини і зберігати рівновагу між потребами оборони держави та конституційним правопорядком³⁵. Тому конституційно-правові гарантії у сфері національної безпеки слід розуміти як правову основу, що забезпечує захист особи, стійкість держави і легітимність безпекової політики.

Однією з головних конституційно-правових гарантій від надмірного розширення безпекових повноважень виступає верховенство Конституції України. Основний Закон має найвищу юридичну силу і діє безпосередньо. Тому будь-яке рішення органів державної влади у сфері безпеки повинно узгоджуватися насамперед із конституційними приписами, а не лише з відомчими наказами, інструкціями чи адміністративною практикою. Інакше кажучи, міркування державної безпеки не можуть самі по собі виправдати будь-яке втручання у права людини. Для законного обмеження права потрібна чітка правова основа. Підстава має випливати із закону, ухваленого парламентом. Закон повинен визначати, яке право може бути обмежене, заради якої мети, ким, на який строк і в якому порядку. Лише за наявності настільки чітких правил державна влада не перетворює безпекову політику на сферу вільного розсуду посадових осіб³⁶.

---

³⁵ Регушевський Е.С. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. С. 9

³⁶ Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4. С. 25.

Не менш важливою гарантією виступає вимога правової визначеності та передбачуваності правових норм. Людина повинна мати можливість заздалегідь зрозуміти, які дії держави є допустимими, які повноваження мають органи безпеки, у яких випадках можливе втручання у приватне життя та якими засобами особа може захистити власне право. Коли закон сформульований нечітко, допускає кілька суперечливих тлумачень або надає органу влади надто широкий простір для розсуду, зростає ризик зловживання. Для сфери національної безпеки проблема набуває особливої гостроти, оскільки під приводом захисту держави найчастіше виникає спокуса посилити контроль над людиною, інформацією, пересуванням, майном або комунікаціями. Правова визначеність у згаданій сфері означає просту й важливу вимогу. Держава не має права діяти за формулою «як вважатиме за потрібне». Межі втручання повинні бути встановлені наперед, зрозуміло і доступно для суспільства.

Окремий і надзвичайно важливий блок гарантій пов'язаний із судовим контролем. Суд має перевіряти, чи справді втручання у право людини було необхідним, чи існувала законна мета, чи не перевищив державний орган власні повноваження і чи можна було досягти безпекового результату м'якшими засобами. Найбільш показово згадана вимога проявляється у справах, пов'язаних із недоторканністю житла, приватного життя, свободи пересування, свободи мирних зібрань і таємниці спілкування. Проведення обшуку потребує судового дозволу. Обмеження мирного зібрання має вирішуватися у судовому порядку. Втручання у таємницю листування, телефонних розмов чи іншого спілкування підлягає спеціальному контролю, оскільки йдеться про дуже чутливу сферу людської свободи. Через судовий механізм конституційна вимога законності набуває реального змісту, а право людини отримує практичний захист³⁷.

---

³⁷ Марцеляк О.В. Конституційний правопорядок в Україні в умовах війни. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку : *тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя – Львів – Одеса – Ужгород – Харків – Чернівці, 27 жовтня 2023р.* Харків : хНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 17–21.

Конституційний Суд України у своїх правових позиціях неодноразово наголошував, що верховенство права охоплює правову визначеність, заборону свавілля, вимогу справедливості та обов'язок держави дотримуватися принципу пропорційності. Для правозастосування у сфері національної безпеки положення мають особливу вагу. Пропорційність означає, що навіть за наявності реально небезпечної ситуації державний орган не може застосовувати надмірний захід лише тому, що йому зручно діяти так. Орган влади повинен обрати засіб, який справді потрібний для досягнення безпекової мети і водночас найменше зачіпає права людини. Якщо безпекову проблему можна розв'язати менш жорстким способом, державна влада зобов'язана скористатися ним³⁸. Отже, практика Конституційного Суду України формує змістовне розуміння конституційних гарантій у сфері безпеки.

Законодавство про воєнний стан і надзвичайний стан, попри жорсткі механізми реагування на загрозу, не виводить державу за межі права. Навпаки, спеціальні закони зобов'язують державну владу точно вказувати, які права тимчасово обмежуються, на який строк вводяться обмеження і які заходи застосовуються для досягнення безпекової мети. Йдеться про конкретний перелік заходів, межі яких повинні бути визначені наперед³⁹. Тому у відповідному указі Президента України має бути зафіксовано перелік тимчасових обмежень прав і свобод. Якщо право не внесено до переліку тимчасово обмежених, державний орган не має правових підстав звужувати його на власний розсуд.

Дуже важливо, що навіть за умов воєнного або надзвичайного стану зберігаються повноваження судів. Судова влада продовжує діяти, а скорочення чи прискорення форм судочинства не допускається. Для конституційного ладу України правило має принципове значення, оскільки за

---

³⁸ Назаренко О., Харченко Н. Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 131.

³⁹ Про правовий режим воєнного стану. *Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

період кризи суд залишається головним інструментом перевірки законності рішень держави. Без незалежного суду будь-які гарантії прав людини швидко втратили б практичну силу. Збереження повноцінного судочинства означає, що навіть за війни або іншої надзвичайної загрози людина не позбавляється права оскаржити рішення державного органу, вимагати поновлення порушеного права, домагатися перевірки законності обмежувального заходу чи отримати компенсацію за незаконне втручання.

Окремої уваги потребують гарантії права власності. Воєнний стан і надзвичайний стан можуть супроводжуватися примусовим відчуженням майна для потреб оборони чи безпеки. Проте і в такій ситуації Конституція України та спеціальне законодавство не допускають безконтрольного вилучення майна. Потрібні законні підстави, встановлена процедура, оформлення відповідних документів і питання відшкодування вартості майна⁴⁰. Держава може втручатися у майнову сферу особи лише у межах закону і з дотриманням компенсаційних механізмів.

У ширшому розумінні Конституція України формує нормативну рамку, у межах якої національна безпека виступає одним із напрямів державної діяльності, підпорядкованим правам і свободам людини та принципам правової держави. Основний Закон одночасно закріплює обов'язок держави захищати суверенітет, територіальну цілісність і безпеку та встановлює правові межі для виконання обов'язку. Тому конституційний текст поєднує дві лінії регулювання. Перша лінія визначає безпеку як важливу функцію держави. Друга лінія не дозволяє державі реалізовувати функцію безконтрольно, оскільки кожне безпекове рішення повинно проходити перевірку на відповідність правам людини, верховенству права, законності та пропорційності. Окремі статті Конституції прямо допускають обмеження деяких прав в інтересах національної безпеки, однак можливість обмеження не скасовує конституційний обов'язок поважати людину і її гідність.

---

⁴⁰ Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина як складова правового порядку в Україні. *Нове українське право*. 2024. Вип. 4. С. 104.

Ціннісна основа усієї системи гарантій полягає у визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю. Зміст формули має дуже конкретний правовий наслідок. Будь-яке рішення у сфері оборони, розвідки, контррозвідки, охорони державного кордону, громадського порядку або інформаційної безпеки повинно оцінюватися з погляду впливу на людину. Держава не може виходити з логіки, за якої права особи стають другорядними через факт існування загрози. Навпаки, період небезпеки перевіряє реальну зрілість конституційного ладу. Якщо органи влади здатні діяти рішуче й водночас поважати людську гідність, право та судовий захист, тоді можна говорити про справжню правову державу.

Нормативно-ієрархічний вимір гарантій проявляється через верховенство права, пряму дію норм Конституції України та право кожної особи звернутися до суду безпосередньо на підставі Конституції. Для безпекової сфери положення має особливу практичну вагу. У діяльності силових і спеціальних органів часто застосовуються підзаконні акти, інструкції, внутрішні порядки, службові правила. Проте жоден із перелічених актів не може створити нове обмеження прав людини без прямої законодавчої підстави. Якщо відомчий документ виходить за межі закону або фактично звужує право без належного правового обґрунтування, суд має підстави оцінювати його крізь призму Конституції України⁴¹. Пряма дія Конституції України перетворюється на справжній інструмент захисту.

Принцип законності організації та діяльності публічної влади є одним із головних бар'єрів проти надмірного розширення безпекових повноважень. Ст. 19 Конституції України прямо встановлює, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування і посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами

---

⁴¹ Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 ; 12.00.02. Київ, 2017. 503 с.

України⁴². Для сфери національної безпеки правило має особливу вагу. Контррозвідувальна діяльність, оперативно-розшукові заходи, пропускні режими, комендантські обмеження, перевірка документів, контроль пересування і доступу до окремих територій не можуть вводитися довільно або виключно на підставі службової доцільності. Кожен обмежувальний захід повинен мати чітку правову основу, зрозумілі межі та встановлений порядок застосування. Коли закон не дає органу влади конкретного повноваження, орган влади не може створити його самостійно через наказ, інструкцію або внутрішнє розпорядження.

Окремий конституційний запобіжник міститься у ст. 17 Конституції України. У ній закріплено, що захист суверенітету, територіальної цілісності, економічної та інформаційної безпеки належить до найважливіших функцій держави. Разом із тим Конституція прямо забороняє використовувати Збройні Сили України та інші військові формування для обмеження прав і свобод громадян, для повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Припис має дуже чіткий зміст. Армія та інші військові формування існують для оборони держави, а не для тиску на громадян у внутрішньому житті країни⁴³. Будь-яке втручання у сферу прав людини потребує цивільного правового оформлення, парламентського контролю, судової перевірки та законодавчо визначених процедур.

Важливе місце посідає правило, закріплене у ст. 92 Конституції України. Права і свободи людини, гарантії прав і свобод, основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України⁴⁴. Для безпекової сфери правило означає, що виконавча влада не має права самостійно формувати нові обмеження прав через підзаконні акти. Міністерство, служба, штаб, адміністрація або інший орган можуть діяти лише у рамках закону,

---

⁴² Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

⁴³ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

⁴⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

ухваленого Верховною Радою України. Отже, правовий статус людини не може залежати від відомчого документа, зміст якого суспільство не обговорювало у парламенті. Закон повинен встановлювати, яке право обмежується, з якою метою, на який строк, ким і за якою процедурою.

У ст. 64 Конституції України закріплено загальне правило, за яким конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Під час воєнного або надзвичайного стану допускаються лише окремі обмеження, причому з обов'язковим зазначенням строку їх дії⁴⁵. Конституція не дає державі загального дозволу на будь-яке звуження прав у кризовий період. Вона вимагає точно вказати, які права тимчасово обмежуються і як довго діятиме обмеження. Крім того, Основний Закон установлює коло прав, які не можна звужувати навіть за умов воєнного або надзвичайного стану. До переліку входять рівність перед законом, право на життя, повага до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на звернення, право на судовий захист, право на відшкодування шкоди, право знати свої права, право на професійну правничу допомогу, заборона виконання явно злочинних наказів, заборона подвійного притягнення до юридичної відповідальності, презумпція невинуватості та право не свідчити проти себе і близьких.

Формула допустимих обмежень розкривається у ст. 64 й у текстах окремих прав. Ст. 32 Конституції України забороняє втручання в особисте і сімейне життя. Збирання, зберігання, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди допускає лише у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Ст. 31 гарантує таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції й допускає винятки лише за рішенням суду у випадках, передбачених законом⁴⁶. Зміст конституційних приписів показує,

---

⁴⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

⁴⁶ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

що сфера приватності не виключена з безпекової політики повністю, проте доступ держави до особистої інформації суворо обмежений законом, судовою процедурою і конкретною метою. У звичайному правопорядку і під час надзвичайних обставин влада не може втручатися у приватне життя громадянина на підставі абстрактних посилань на безпеку.

Свобода думки і слова, право на інформацію мають не менше значення для конституційного ладу. Ст. 34 Конституції України гарантує кожному право вільно висловлювати погляди, збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Разом із тим конституційний текст визнає можливість обмеження права законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку⁴⁷. Для сфери безпеки правило має подвійне значення. З одного боку, держава може запроваджувати правові межі щодо поширення відомостей, розголошення яких створює реальну загрозу обороні, безпеці військових операцій або інформаційній стійкості країни. З іншого боку, наявність безпекової мети не скасовує вимог закону, пропорційності й судового захисту. Свобода слова не перетворюється на привілей, який держава може надавати або забирати залежно від політичної ситуації.

Схожий підхід Конституція України застосовує до свободи об'єднання. Ст. 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, проте допускає обмеження законом в інтересах національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей⁴⁸. Для національної безпеки норма має велике значення, оскільки через об'єднання можуть реалізовуватися як демократичні форми участі громадян, так і загрози конституційному ладу, територіальній цілісності чи безпеці держави. Проте навіть за наявності ризику держава не отримує право діяти безконтрольно. Конституція окремо

---

⁴⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

⁴⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

підкреслює, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку. Через судову процедуру конституційна система відокремлює законний захист держави від політично мотивованого придушення громадської активності.

Право на мирні зібрання охороняється ст. 39 Конституції України. Обмеження реалізації права може встановлюватися лише судом, відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей⁴⁹. Для аналізу конституційних гарантій формула має принципове значення. По-перше, рішення про обмеження не може приймати будь-який адміністративний орган на власний розсуд. По-друге, безпекова мета повинна бути доведеною, а не припущеною. По-третє, остаточне слово належить суду. Отже, навіть у питаннях масових зібрань, які безпосередньо пов'язані з громадським порядком і безпекою, Конституція зберігає судовий характер контролю та не допускає адміністративної сваволі.

Конституційна система гарантій була б неповною без права на судовий захист і права на професійну правничу допомогу. Ст. 55 закріплює судовий захист прав і свобод людини та право оскаржувати у суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади і посадових осіб. Ст. 59 гарантує кожному право на професійну правничу допомогу і вільний вибір захисника своїх прав. У сфері національної безпеки права мають особливе значення, оскільки тут державна влада найчастіше користується примусовими засобами, обмежує пересування, доступ до інформації, приватність або майнову сферу. Без права на звернення до суду і без можливості скористатися професійною правничою допомогою людина фактично залишилася б сам на сам із апаратом примусу⁵⁰.

---

⁴⁹ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

⁵⁰ Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/>

Конституційний Суд України у своїх рішеннях послідовно пояснює, що верховенство права не обмежується загальним політико-правовим принципом. Воно працює як практична гарантія захисту людини від свавільного втручання публічної влади. Не менш важливе місце у практиці Конституційного Суду України посідає принцип правової визначеності. Суд неодноразово пояснював, що правова визначеність охоплює чіткість, зрозумілість, однозначність, передбачуваність і стабільність правових норм. Інакше кажучи, людина повинна заздалегідь розуміти, яка норма застосовується у конкретній ситуації, які дії визнаються правомірними, а які тягнуть негативні юридичні наслідки. Суд окремо підкреслював, що обмеження основних прав можливе лише за умови, коли правове регулювання дозволяє особі відмежувати дозволена поведінку від забороненої та передбачити наслідки власних дій⁵¹. Через вимогу юридичної визначеності Конституційний Суд України пов'язує якість закону із захистом людської свободи.

Для сфери національної безпеки правова позиція має прикладне значення насамперед у питанні якості закону. Закон, який обмежує право людини з мотивів безпеки, повинен бути сформульований настільки чітко, щоб особа могла зрозуміти межі допустимої поведінки. Коли норма нечітка, суперечлива або надто широка за змістом, орган безпеки отримує надмірний простір для розсуду. За відсутності зрозумілих критеріїв людина не може передбачити, які дії стануть підставою для перевірки, обмеження пересування, доступу до інформації, застосування санкцій чи іншого втручання.

Інший практичний вимір пов'язаний із процедурною дисципліною діяльності органів безпеки, оборони та правопорядку. Коли закон містить чіткі умови, підстави і межі втручання, посадова особа вже не може діяти за принципом внутрішньої доцільності. Потрібні встановлені законом критерії, документування рішення, дотримання визначеної процедури, можливість перевірки законності втручання і подальший судовий перегляд. Правова

---

⁵¹ Верховенство права. *Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України* (за рішеннями, висновками). *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

визначеність зменшує ризик свавілля через створення обов'язкового порядку дій⁵².

Гарантування прав у конституційній системі України не зводиться до проголошення прав у тексті Конституції. Основний Закон формує інституційну систему захисту, яка набуває особливої ваги за умов безпекових загроз. Насамперед ідеться про судовий захист, оскільки суд уповноважений перевіряти рішення, дії та бездіяльність органів державної влади. Конституційний Суд України наголошував, що відмова суду прийняти заяву, яка відповідає вимогам закону, порушує право на судовий захист, а право не підлягає обмеженню за ст. 64 Конституції України. Для національної безпеки висновок має принципове значення. Навіть за гострої загрози людина зберігає можливість звернутися до суду, вимагати перевірки законності дій публічної влади і домагатися поновлення порушеного права⁵³.

Судовий захист важливий ще й тому, що право людини порушується не у момент ухвалення закону, а дуже часто вже під час його практичного застосування конкретним органом або посадовою особою. Загальні суди розглядають спори з органами влади, перевіряють законність обшуків, затримань, заборон, санкцій, рішень щодо доступу до інформації, майнових обмежень та інших заходів примусу. Конституційний Суд України підкреслював, що доступ до суду входить до змісту верховенства права, виконання судового рішення є невідокремною частиною права на судовий захист⁵⁴. Отже, реальна гарантія прав у безпековій сфері охоплює не тільки можливість подати позов, а й обов'язок держави забезпечити виконання рішення суду на користь особи. Без виконання рішення поновлення права залишалося б формальним.

Окреме місце у гарантійному механізмі посідає конституційний контроль. Конституція України та Закон України «Про Конституційний Суд

---

⁵² Верховенство права. *Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України* (за рішеннями, висновками). Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

⁵³ Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

⁵⁴ Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

України» наділяють Конституційний Суд України повноваженням перевіряти закони та інші акти на відповідність Конституції України і визнавати їх неконституційними у разі суперечності Основному Закону або порушення конституційної процедури їх ухвалення⁵⁵. Для прав людини у сфері національної безпеки повноваження мають особливу вагу, оскільки через закон часто легалізується втручання у приватність, свободу пересування, свободу вираження поглядів, доступ до інформації або майнову сферу. Коли проблема міститься вже у самому законі, звичайний суд не завжди може усунути причину порушення повною мірою. Конституційний контроль виконує роль системного запобіжника.

Важливою гарантією виступає й конституційна скарга. Ст. 151-1 Конституції України та Закон України «Про Конституційний Суд України» дозволяють особі звернутися до Конституційного Суду України, якщо у її справі в остаточному судовому рішенні був застосований закон, який, на думку заявника, суперечить Конституції України. Подання конституційної скарги можливе після вичерпання інших національних засобів юридичного захисту. Процедура має особливе значення для безпекової сфери, оскільки значна частина обмежень спирається на законодавчі приписи про оперативні заходи, доступ до відомостей, режими таємності, санкційні механізми або спеціальні правові режими. Через конституційну скаргу людина отримує можливість поставити під сумнів і окрему дію посадовця, і конституційність норми, яка стала правовою підставою для втручання у її права.

Правова природа конституційної скарги особливо добре проявляється у справах, коли порушення вже підтверджене остаточним рішенням суду, але джерело проблеми міститься у самому законі. У такій ситуації конституційна скарга працює як механізм подальшого нормоконтролю. Вона дає змогу усунути системний дефект правового регулювання, якщо закон виявився нечітким, надмірно розширив дискреційні повноваження державного органу

---

⁵⁵ Про Конституційний Суд України. Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

або не забезпечив належного процесуального захисту людини⁵⁶. За допомогою конституційної скарги особа може перевести спір із рівня індивідуального конфлікту на рівень перевірки самого закону на відповідність Конституції України.

Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини в Україні здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Таке правило прямо закріплене у ст. 101 Конституції України. Закон про Уповноваженого розвиває конституційний припис і визначає, що парламентський контроль у сфері прав людини здійснюється на постійній основі. Мета роботи Уповноваженого полягає у захисті прав і свобод, у запобіганні їх порушенням та у сприянні поновленню порушених прав⁵⁷. Для конституційно-правових гарантій у сфері національної безпеки механізм має велике значення, оскільки він вводить у безпекову сферу зовнішній інструмент перевірки, який не підпорядкований силовим органам і водночас пов'язаний із парламентом як представницьким органом держави.

Повноваження Уповноваженого не обмежуються прийняттям звернень громадян. Закон надає йому право звертатися до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України закону України чи іншого акта Верховної Ради України, акта Президента України, Кабінету Міністрів України або правового акта Автономної Республіки Крим. Через механізм реагування парламентський контроль виходить на рівень перевірки нормативних актів, які можуть зачіпати права людини.

Закон про Уповноваженого формує і практичні засоби контролю, які особливо важливі для безпекової сфери. Уповноважений має право ознайомлюватися з документами, у тому числі з інформацією з обмеженим доступом, та отримувати копії документів у державних органах, органах

---

⁵⁶ Порядок та умови звернення громадян та юридичних осіб до Суду. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/poryadok-ta-umovy-zvernennya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-do-sudu>

⁵⁷ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

прокуратури, на підприємствах, в установах і організаціях, включаючи справи, які перебувають у судах. Крім того, Уповноважений може бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих засіданнях за згодою особи, в інтересах якої розгляд закрито⁵⁸. Завдяки повноваженням парламентський контроль не втрачає значення навіть у ситуації підвищеної секретності, коли орган безпеки або інший державний орган посилається на службу інформацію чи особливий режим доступу.

Окрему вагу мають контрольні можливості Уповноваженого у місцях несвободи. Закон дозволяє без попереднього повідомлення відвідувати широкий перелік місць примусового тримання, серед яких прямо перелічені військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, кімнати для тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приміщення для тримання підсудних у судах та інші заклади примусового перебування. На Уповноваженого покладено і функції національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань⁵⁹.

Суттєвим продовженням конституційних гарантій виступає демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони. Закон України «Про національну безпеку України» визначає його як комплекс правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення верховенства права, законності, підзвітності й прозорості органів сектору безпеки і оборони, інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням прав і свобод у випадках, передбачених законом. Той самий закон закріплює систему цивільного контролю, до якої входять контроль Президента України, Верховної Ради України, Ради національної

---

⁵⁸ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

⁵⁹ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, судовий контроль і громадський нагляд⁶⁰.

Важливо, що предмет цивільного контролю охоплює додержання Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони та недопущення використання згаданих органів для узурпації влади або порушення прав і свобод людини і громадянина. Через припис закон переносить конституційну вимогу поваги до прав людини у повсякденну роботу безпекових органів. Якщо їх дії виходять за межі закону або ведуть до порушення прав людини, механізм цивільного контролю повинен працювати як засіб виявлення, стримування й виправлення порушення.

Нормативний ландшафт у 2025–2026 роках був доповнений інститутом Військового омбудсмана. Закон України «Про Військового омбудсмана» прийнято 17 вересня 2025 року. Закон визначає Військового омбудсмана як посадову особу, через яку Президент України здійснює демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони з питань дотримання прав військовослужбовців, резервістів, військовозобов'язаних під час зборів, членів добровольчих формувань територіальних громад, осіб, залучених до руху опору, особового складу правоохоронних органів, залучених до бойових дій. 19 вересня 2025 року Указом Президента України було утворено Офіс Військового омбудсмана як постійно діючий допоміжний орган при Президентові України. Початок діяльності Військового омбудсмана офіційно оголошено з 27 січня 2026 року⁶¹.

Обмеження конституційних прав в інтересах національної безпеки не може зводитися до самого факту ухвалення закону чи видання управлінського акта. Потрібний чіткий порядок дій, оскільки процедура відокремлює правомірне втручання від свавілля. У конституційному вимірі втручання у право визнається допустимим лише за наявності законної підстави,

---

⁶⁰ Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20240809>

⁶¹ Про Військового омбудсмана. Закон України від 17.09.2025 № 4603-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text>

правомірної мети, суспільної потреби, домірності втручання, збереження ядра права та наявності ефективного засобу захисту. Конституційний Суд України у своїх правових позиціях підкреслює, що втручання в конституційні права і свободи має бути домірним, не свавільним, пов'язаним із правомірною метою й організованим так, щоб досягнення мети відбувалося з мінімальним втручанням у свободу людини⁶².

Принцип домірності має особливе значення для сфери національної безпеки. У публічному дискурсі безпека часто подається як безумовний пріоритет, однак конституційна модель України не допускає автоматичного переважання публічного інтересу над правом особи. Орган влади повинен довести, що обмежувальний захід справді потрібний для захисту безпеки, що м'якший засіб не дав би належного результату, що втручання не руйнує саму суть права. Конституційний Суд України прямо вказував, що законодавець зобов'язаний шукати оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права⁶³. Контроль за пересуванням, доступом до інформації, комунікаціями чи приватним життям не може будуватися за принципом максимального обмеження «про всяк випадок». Держава повинна обирати найменш обтяжливий варіант, який реально захищає безпеку.

Не менш важливою гарантією виступає правова визначеність. Конституційний Суд України пояснює, що обмеження основних прав і практичне застосування обмежень можливі лише за умови передбачуваності правових норм. Особа повинна розуміти, яка поведінка є правомірною, яка може спричинити негативні наслідки, які повноваження має державний орган і яким буде порядок їх реалізації. Суд окремо наголошує на вимогах чіткості, зрозумілості, однозначності та стабільності правових норм⁶⁴.

---

⁶² Межі та обмеження. Втручання. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezheniya-vtruchannya>

⁶³ Межі та обмеження. Втручання. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezheniya-vtruchannya>

⁶⁴ Межі та обмеження. Втручання. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezheniya-vtruchannya>

Окремий напрям процедурних гарантій пов'язаний із правом на інформацію та з межами її обмеження. Конституція України допускає звуження права на інформацію законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку⁶⁵. Водночас Закон України «Про доступ до публічної інформації» не дозволяє обмежувати доступ довільно. Частина друга ст. 6 закону встановлює сукупність трьох умов. Обмеження можливе лише тоді, коли воно служить правомірному інтересу, розголошення справді може завдати істотної шкоди, а шкода від оприлюднення переважає суспільний інтерес в отриманні відомостей⁶⁶. Судова практика адміністративних судів і дайджести Верховного Суду виходять із того, що весь тягар доведення лежить на розпорядникові інформації. Недостатньо просто послатися на гриф обмеження доступу або на безпековий інтерес. Потрібно мотивовано пояснити, який інтерес захищається, у чому полягає істотність шкоди і чому суспільний інтерес має відступити.

У зв'язку з цим важливим постає питання державної таємниці. Закон України «Про державну таємницю» регулює віднесення інформації до державної таємниці, засекречування, розсекречування та охорону секретної інформації з метою захисту національної безпеки України. Той самий закон визначає державну таємницю як вид таємної інформації, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України. Отже, режим секретності має законну безпекову мету. Проте режим секретності не повинен перетворюватися на універсальний засіб приховування будь-яких дій органів влади. Закон України «Про національну безпеку України» буде демократичний цивільний контроль на засадах верховенства права, законності, підзвітності та прозорості⁶⁷. Прозорість у безпековій сфері,

---

⁶⁵ Дайджест судової практики Верховного Суду у справах про доступ до публічної інформації. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daidgest_pybl_info_VS.pdf

⁶⁶ Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2939-17>

⁶⁷ Про державну таємницю. Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

зрозуміло, не означає повного відкриття відомостей, однак і секретність не може автоматично виключати контроль.

Складніша ситуація виникає тоді, коли людина об'єктивно не має доступу до матеріалів, якими обґрунтоване втручання у її права. Особливо гостро проблема проявляється у справах, пов'язаних з оперативно-розшуковими заходами, таємницею комунікацій, безпековими перевітками або іншими рішеннями, в основі яких лежать закриті документи. У такому разі конституційна система не може обмежитися формальним посиланням на секретність. Потрібні компенсаторні гарантії. Головне місце серед них посідає незалежний судовий контроль, оскільки слідчий суддя уповноважений дозволяти окремі оперативно-розшукові заходи. Закон про оперативно-розшукову діяльність прямо вимагає тимчасового характеру обмежень і пов'язує найбільш чутливі втручання з рішенням слідчого судді. Додаткове значення має контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який має доступ до інформації з обмеженим доступом і тому здатний перевіряти дії органів влади навіть за умов високого рівня закритості.

Отже, Конституція України не допускає перетворення національної безпеки на самостійну підставу для необмеженого втручання у сферу людської свободи, оскільки будь-яке обмеження прав можливе лише на основі закону, за наявності легітимної мети, у визначених часових межах, із дотриманням вимог домірності, правової визначеності та збереження сутнісного змісту права. Особливого значення за умов воєнного або надзвичайного стану набувають непорушність кола прав, які не підлягають звуженню, безперервність судового захисту, можливість конституційного контролю, право на конституційну скаргу, парламентський контроль через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони. Важливим висновком є й те, що ефективність гарантій визначається змістом конституційних норм й наявністю процедурних запобіжників, серед яких особливу роль відіграють судовий дозвіл на найбільш чутливі форми втручання, обов'язок державних

органів мотивувати обмежувальні рішення, заборона свавільного розширення дискреційних повноважень і збереження контролю навіть у сфері секретної інформації.

2.2. Міжнародно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України

У міжнародному праві основою захисту прав людини виступає імперативний принцип поваги до прав людини й основних свобод. Він закріплений у Статуті ООН від 26 червня 1945 року та одержав офіційне підтвердження у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. Для теми національної безпеки положення має особливу вагу, оскільки воно закладає вихідну міжнародно-правову межу для діяльності держави навіть у період загроз, конфліктів і надзвичайних викликів. За логікою сучасного міжнародного права безпека держави не може тлумачитися як підстава для ігнорування людської гідності, права на життя, свободи від катувань або інших основоположних прав. Безпекова політика повинна будуватися у межах загальновизнаних стандартів захисту особи.

Універсальні міжнародні стандарти у сфері прав людини розвивають загальний принцип поваги до людської особистості та наповнюють його конкретним юридичним змістом. У науковій літературі міжнародні стандарти захисту прав людини розглядають як норми, закріплені в міжнародних договорах, деклараціях, резолюціях та інших актах, які визначають види прав людини й установлюють мінімальні вимоги до їх гарантування з боку держав⁶⁸. Відтак, національна система гарантій прав людини у сфері безпеки не формується ізольовано. Вона спирається на міжнародно-правову модель, вироблену універсальними та регіональними інституціями.

---

⁶⁸ Kortukova T. O., Dei M. O., Blahodarnyi A. M., Kaminska N. V. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38, Especial. P. 321.

Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини в умовах національної безпеки доцільно розмежовувати на обов'язкові та рекомендаційні. До обов'язкових належать норми, закріплені в міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Вони мають найбільшу юридичну силу для внутрішнього правозастосування і підлягають врахуванню судами у випадку колізії з національним законодавством⁶⁹. Йдеться про юридичні орієнтири, які впливають на оцінку законності обмеження прав людини, на межі дискреції органів влади та на тлумачення змісту конституційних гарантій в Україні.

Серед універсальних міжнародних актів, що мають найбільше значення для захисту прав людини в контексті національної безпеки України, слід виокремити Статут ООН, Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, а поряд із ними Факультативні протоколи до пактів. У згаданих документах зосереджені базові універсальні вимоги до держави щодо охорони прав людини, меж допустимого втручання та обов'язку забезпечити ефективні засоби правового захисту. У сфері національної безпеки особливе значення має Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, оскільки він закріплює широке коло громадянських і політичних прав, визначає правила можливого відступу від окремих зобов'язань у період надзвичайної загрози.

На міжнародному рівні за умов різноманітних викликів і загроз немає одного універсального акта, який би вичерпно визначав зміст міжнародної та національної безпеки і водночас установлював повний перелік гарантій прав людини у безпековій сфері. Міжнародно-правове регулювання у згаданій галузі сформувалося як багаторівнева система договорів, декларацій, резолюцій, інституційних механізмів і процедур співпраці, спрямованих на

---

⁶⁹ O'Neil A. Degrading and Managing Risk: Assessing Australia's Counter-Terrorist Strategy. *Australian Journal of Political Science*. 2007. Vol. 42, no. 3. P. 471.

реагування на реальні та потенційні загрози. Через сукупність міжнародних актів і практик вироблено підходи до протидії агресії, тероризму, екстремізму, транснаціональній злочинності, неконтрольованому поширенню зброї, масовим порушенням прав людини та іншим небезпекам, які впливають і на безпеку держави, і на становище людини.

Особливе місце у міжнародно-правовій системі безпеки посідає концепція колективної безпеки. У науковій літературі підкреслюється, що міжнародні організації виробили основи колективної реакції на загрози, визначили коло глобальних ризиків і сприяли формуванню узгоджених контрзаходів⁷⁰. У сучасному міжнародному праві функціонують універсальна і регіональні системи колективної безпеки. Універсальний рівень пов'язаний насамперед з Організацією Об'єднаних Націй, яка покликана підтримувати міжнародний мир і безпеку через спільні дії держав.

Україна включена і до універсальної системи безпеки, і до європейського регіонального безпекового простору, хоча її становище у межах регіональних механізмів має власну специфіку. Для української держави участь у міжнародних системах безпеки означає перебування у мережі правових і політичних зв'язків, що визначають стандарти реагування на загрози, правила міжнародної співпраці та межі допустимого втручання держави у права людини. Концепція колективної безпеки охоплює загальновизнані принципи міжнародного права, систему спільних заходів із запобігання і стримування загроз, інструменти роззброєння та міжнародну координацію дій. Для України значення конструкції полягає у тому, що міжнародні стандарти не обмежуються визначенням джерел небезпеки. Вони орієнтують державу на побудову власного законодавства про національну безпеку відповідно до загальних правових підходів, прийнятих у міжнародному співтоваристві.

---

⁷⁰ Finnane M. The public rhetorics of policing in times of war and violence: countering apocalyptic visions. *Crime, Law and Social Change*. 2008. Vol. 50, No. 1-2. P. 20.

Одним із базових міжнародно-правових принципів у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки залишається незастосування сили або погрози силою. Статут ООН розглядає його як ключову умову міжнародного миру і правопорядку. Для України положення безпосереднє значення, оскільки збройна агресія проти держави завжди супроводжується масштабним порушенням права на життя, безпеку, свободу пересування, недоторканність житла, власність та інших основоположних прав. Міжнародно-правові гарантії прав людини у контексті національної безпеки України треба розглядати не відокремлено від принципу незастосування сили, а у тісному зв'язку з ним. Порушення міжнародного миру неминуче породжує загрозу для прав людини, тоді як дотримання міжнародного правопорядку створює передумови для їх ефективного захисту на національному рівні.

Суттєве значення мають і акти, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, які розвивають міжнародні стандарти протидії сучасним загрозам. Йдеться про документи, спрямовані на боротьбу з тероризмом, піратством, незаконним обігом зброї, ядерною небезпекою, екстремізмом та іншими явищами, що впливають на міжнародну стабільність і внутрішню безпеку держав. Хоча зміст актів відрізняється за предметом регулювання, їх об'єднує спільна ідея. Протидія сучасним загрозам повинна здійснюватися у правових формах і не може виправдовувати безмежне обмеження прав людини⁷¹. Міжнародне право формує для України систему орієнтирів, яка не дозволяє підмінити захист держави руйнуванням свободи людини.

Вагоме місце у формуванні міжнародно-правових гарантій прав людини у сфері національної безпеки посідає практика Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. У своїх резолюціях Рада Безпеки ООН неодноразово конкретизувала підходи до реагування на сучасні безпекові загрози, серед яких тероризм, піратство, ядерна небезпека, насильницький екстремізм та інші явища, що прямо впливають на стан прав людини. У межах резолюційної

---

⁷¹ Чижов Д. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 126.

практики були вироблені орієнтири для держав щодо застосування санкцій, обмежувальних заходів, міжнародної координації та запобіжних механізмів у сфері безпеки⁷². Для України значення згаданого напрямку полягає у тому, що міжнародні рішення слугують важливим джерелом підходів до формування власної безпекової політики, однак при цьому зберігається вимога поваги до прав людини і недопущення свавільного втручання держави у сферу основоположних свобод.

Пріоритетним зовнішньополітичним і безпековим напрямом України залишається інтеграція до європейського простору. У правовому і політичному вимірі курс безпосередньо пов'язаний із прагненням держави увійти до середовища, у якому безпека поєднується з високими стандартами демократії, верховенства права та захисту прав людини. У науковій літературі підкреслюється, що важливим гарантом суверенітету європейських держав і їх здатності протистояти зовнішнім загрозам залишається Північноатлантичний альянс, до складу якого входить більшість держав Європейського Союзу (с. 389)⁷³. Для України обставина має вагу й у правовому, оскільки європейські та євроатлантичні структури розглядають повагу до прав людини як одну з базових умов стійкої безпеки.

У зв'язку з цим багатостороннє співробітництво України у військовій, політичній і гуманітарній сферах орієнтується на досягнення стандартів, пов'язаних з членством у Європейському Союзі та НАТО, а поряд із тим на розвиток рівноправної співпраці з іншими міжнародними партнерами. Хоча Україна тривалий час не входила до повної системи колективної безпеки Європи і Північної Атлантики, вона послідовно визнавала цінність згаданої моделі та орієнтувала власну безпекову політику на відповідні стандарти. У статті 1 Північноатлантичного договору 1949 року закріплено обов'язок

---

⁷² United Nations Conference on International Organization Proceedings. Hoover Institution. Retrieved 20 October 2019. *Case of Orlik v. Ukraine* Application no. 27454/11. Judgment Strasbourg 11 February 2016. URL: <https://international.vlex.com/vid/orlik-v-ukraine-593572134>

⁷³ Human Rights Compliance in the Fight Against Terrorism. *Human Rights in the Prevention and Punishment of Terrorism*. 2010. P. 389.

держав вирішувати міжнародні спори мирними засобами і утримуватися у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування у спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй⁷⁴.

В умовах гібридної війни проти України особливого значення набуває діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі. У межах ОБСЄ були прийняті документи, що формують політико-правові стандарти у сфері безпеки і прав людини. До них належать Паризька хартія для нової Європи 1990 року, Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки 1994 року, Лісабонська декларація 1996 року, Європейська хартія безпеки 1999 року та інші акти, спрямовані на підтримання стабільності у Європі⁷⁵. Значення згаданих документів полягає у поєднанні безпекового і гуманітарного вимірів. ОБСЄ розглядає стабільність у Європі як питання військового балансу, і як результат дотримання демократії, прав людини, прав національних меншин, свободи думки і політичного плюралізму.

Європейський Союз сформував власне бачення безпеки, у межах якого захист прав людини посідає центральне місце. У Європейській стратегії безпеки «Безпечна Європа у кращому світі» 2003 року наголошено, що спільна зовнішня та безпекова політика ЄС має на меті захист фундаментальних інтересів, спільних цінностей і незалежності Союзу, зміцнення миру, розвиток міжнародної співпраці, підтримку демократії та повагу до основоположних прав і свобод людини⁷⁶. Інтеграція України до Європейського Союзу тому має економічний, політичний вимір й безпосередній правозахисний зміст.

Усі міжнародні договори, угоди та конвенції, проаналізовані у контексті захисту прав людини, створюють систему універсальних міжнародно-правових гарантій, які покладають на держави обов'язок поважати права людини, забезпечувати їх організаційний, консультаційний, судовий та

---

⁷⁴ Чижов Д. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 126.

⁷⁵ Чижов Д. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 126.

⁷⁶ Чижов Д. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 127..

інституційний захист, підтримувати безпеку громадян. Юридичне значення міжнародних актів полягає у тому, що вони виступають обов'язковими орієнтирами для держав, які приєдналися до відповідних договорів. У випадку України міжнародні стандарти мають особливу вагу через потребу одночасно захищати державу від зовнішньої агресії і зберігати правовий статус людини у межах демократичної правової держави.

Отже, міжнародно-правові гарантії прав людини у контексті національної безпеки України мають цілком конкретну нормативну основу. Її формують Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, резолюції Ради Безпеки ООН щодо протидії тероризму й іншим загрозам, документи ОБСЄ, Європейського Союзу і Північноатлантичного договору, у яких безпека пов'язується з повагою до людської гідності, права на життя, свободи, недискримінації та права на ефективний правовий захист. Для України значення міжнародних гарантій полягає у тому, що вони встановлюють межі допустимого втручання держави у права людини, зобов'язують орієнтувати національне законодавство на міжнародні стандарти та слугують зовнішнім критерієм оцінки безпекової політики в умовах війни й інших загроз. Захист суверенітету, територіальної цілісності й громадської безпеки повинен здійснюватися у правових межах, визначених міжнародним правом.

2.3. Гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану

Розглядаючи особливості захисту прав людини в умовах воєнного стану, в першу чергу, варто з'ясувати, що ж слід розуміти під цим станом. Воєнний стан у законодавстві України слід розуміти як особливий правовий режим, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності або територіальній

цілісності⁷⁷. Зміст правового режиму полягає у наданні органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень, потрібних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Поряд із розширенням повноважень закон прямо допускає тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та прав і законних інтересів юридичних осіб, однак лише із зазначенням строку дії обмежень.⁷⁸ Надзвичайний стан також належить до особливих правових режимів, але підстави для його введення ширші й охоплюють не тільки загрозу конституційному ладові, а й особливо тяжкі надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, які створюють реальну небезпеку для життя і здоров'я населення⁷⁹.

Запровадження воєнного або надзвичайного стану завжди пов'язане з підвищеним ризиком для основних прав і свобод людини. Конституція України й профільні закони містять низку стримувальних гарантій. Частина друга ст. 64 Конституції України встановлює коло прав, які не підлягають обмеженню навіть за умов воєнного або надзвичайного стану. Закони про воєнний стан і надзвичайний стан, у свою чергу, вимагають, щоб в указі Президента України був прямо визначений вичерпний перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються, а також строк дії кожного обмеження. Отже, правовий режим не дає державі загального дозволу звужувати будь-які права на власний розсуд. Межі втручання мають бути визначені наперед, публічно й у чіткій правовій формі.

Окремої уваги потребує строковий характер надзвичайного стану. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачає, що надзвичайний стан в Україні може бути введений на строк не більш як 30 діб,

---

⁷⁷ Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁷⁸ Кириченко С., Лобко М., Семененко В. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 10

⁷⁹ Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16.03.2000 № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/>

а в окремих місцевостях не більш як 60 діб. У разі потреби Президент України може продовжити його дію, але не більш як на 30 діб, причому указ про введення або продовження підлягає затвердженню Верховною Радою України⁸⁰. Схожа логіка діє і щодо воєнного стану, оскільки рішення Президента України набувають повної юридичної сили після парламентського затвердження⁸¹. Через участь Верховної Ради України правовий режим набуває додаткової легітимності, а концентрація владних повноважень не виходить за межі конституційного контролю.

Гарантійний зміст особливих правових режимів проявляється і в тому, що навіть за наявності гострої небезпеки держава не може посягати на базові засади людської гідності. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у ст. 4 дозволяє державам відступати від частини зобов'язань лише у межах, яких вимагає гострота становища, і за умови несуперечності міжнародному праву⁸². Українське законодавство про надзвичайний стан окремо виходить із того, що введення особливого режиму не може бути підставою для застосування катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а також для обмеження права на життя, свободи думки, совісті та релігії у розумінні міжнародного права й законів України. Отже, навіть за умов найбільшої небезпеки держава залишається зв'язаною фундаментальними межами, які не можуть бути усунуті посиленням на оборону, безпеку чи політичну доцільність.

Важливо наголосити й на іншому аспекті. Воєнний або надзвичайний стан повинен працювати як правовий механізм захисту держави і суспільства, а не як інструмент політичного зловживання. Закон про надзвичайний стан прямо пов'язує його введення з відновленням конституційного правопорядку, захистом конституційних прав і свобод громадян та створенням умов для

---

⁸⁰ Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16.03.2000 № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/>

⁸¹ Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁸² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ed19661216

нормального функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування. Із правової природи режимів випливає, що будь-яка спроба використати їх для незаконного утримання влади, руйнування механізмів підзвітності або обходу конституційних процедур суперечила б самій меті особливого правового режиму⁸³. В умовах війни або іншої масштабної кризи особливого значення набувають узгоджена робота всіх органів публічної влади, точне виконання закону і недопущення свавільного розширення повноважень.

Додатковою гарантією прав людини в умовах воєнного та надзвичайного стану виступає публічність і точність акта, яким запроваджується особливий правовий режим. Закон про воєнний стан вимагає, щоб указ Президента України після затвердження Верховною Радою України був негайно оголошений через медіа або оприлюднений в інший спосіб. Поряд із тим у тексті указу обов'язково зазначаються межі території, час введення, строк дії режиму, коло органів, відповідальних за здійснення заходів, а головне – вичерпний перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються, із зазначенням строку дії обмежень⁸⁴. Аналогічна вимога закріплена і в законі про надзвичайний стан. Правове значення механізму полягає у тому, що особа отримує чітке уявлення про зміст обмежень, часові межі їх дії та органи, відповідальні за практичне виконання відповідних рішень⁸⁵. За наявності настільки визначеної моделі зменшується ризик прихованого розширення владних повноважень, а судовий контроль набуває реальної, а не формальної основи.

Важливою гарантією залишається безперервність функціонування конституційних інститутів. У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України,

---

⁸³ Проць І. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 382.

⁸⁴ Про правовий режим воєнного стану. *Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁸⁵ Про правовий режим надзвичайного стану. *Закон України від 16.03.2000 № 1550-III* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/>

Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність. Під час надзвичайного стану Верховна Рада України також не вибуває з конституційного процесу, а в разі завершення строку її повноважень парламент продовжує роботу до дня першого засідання новообраного складу після скасування режиму. Не менш суттєвою гарантією виступає збереження звичайної моделі правосуддя. Закон про воєнний стан, як і закон про надзвичайний стан, передбачає, що правосуддя здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України, а скорочення чи прискорення форм судочинства, як і створення надзвичайних або особливих судів, не допускається.

Ще одну групу гарантій формує міжнародний контроль за відступом держави від окремих зобов'язань у сфері прав людини. Рада Європи офіційно повідомляла, що Україна регулярно оновлює інформацію про відступи від Європейської конвенції з прав людини, здійснені у зв'язку з війною, а станом на 4 квітня 2024 року обсяг відступів був суттєво скорочений. З-під дії відступу були виведені, зокрема, свобода думки, совісті і релігії, право на ефективний засіб юридичного захисту та заборона дискримінації⁸⁶. Правове значення підходу полягає у тому, що навіть у період воєнного стану держава не зберігає максимально широкий обсяг обмежень автоматично, а зобов'язана звужувати сферу відступу щойно безпекова потреба дозволяє повернути повніший обсяг гарантій. Для захисту особи міжнародний вимір має особливу вагу, оскільки підтримує зовнішній нагляд за діями держави і не дозволяє розглядати воєнний стан як простір, повністю закритий від європейських правових стандартів.

---

⁸⁶Ukraine: Disregard false information concerning derogations from the European Convention on Human Rights. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/ukraine-disregard-false-information-concerning-derogations-from-the-european-convention-on-human-rights>

Окремий запобіжник закріплено на рівні самої Конституції України. Ст. 157 забороняє змінювати Конституцію України, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, а також прямо не допускає внесення конституційних змін в умовах воєнного або надзвичайного стану. Конституційний Суд України у своїх висновках неодноразово підтверджував дію припису як безумовної заборони на перегляд Основного Закону в період кризи. Поряд із тим закон про надзвичайний стан визначає мету режиму через відновлення конституційного правопорядку, захист конституційних прав і свобод громадян та нормальне функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування. У сукупності норми означають, що війна або масштабна внутрішня криза не можуть використовуватися як привід для переписування конституційних правил, звуження базового правового статусу людини чи руйнування механізмів стримування влади.

Таким чином, гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану ґрунтуються на поєднанні конституційних, законодавчих, інституційних і міжнародно-правових запобіжників, які не дозволяють перетворити особливий правовий режим на простір необмеженого державного примусу. Охорона прав особи забезпечується через вичерпний і строковий характер можливих обмежень, обов'язкове парламентське затвердження рішень про запровадження особливого режиму, непорушність кола прав, установлених частиною другою ст. 64 Конституції України, публічність указу Президента України, безперервність роботи парламенту, уряду, судів та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, заборону надзвичайного правосуддя, а поряд із тим через міжнародний контроль за відступом держави від окремих зобов'язань у сфері прав людини. Особливого значення набувають заборона катувань, недопустимість посягання на право на життя, свободу думки, совісті та релігії, конституційна заборона змінювати Основний Закон у період воєнного чи надзвичайного стану, що унеможливорює використання кризи для перегляду базового правового статусу людини.

РОЗДІЛ 3

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

3.1. Вплив російської збройної агресії на стан забезпечення прав людини в Україні

Російська збройна агресія з 2014 року змінила умови реалізації прав людини в Україні. З початком окупації Криму та частини Донецької і Луганської областей виник розрив між двома правовими просторами. На території, яка залишилася під контролем України, продовжили працювати суди, органи державної влади, правоохоронні структури та правозахисні інституції. На окупованих землях українські механізми захисту втратили можливість діяти повною мірою, через що люди зіткнулися з серйозними труднощами під час спроб отримати доступ до правосуддя, захистити майно, свободу пересування, особисту недоторканність і власну ідентичність. У спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо тимчасово окупованих рф територій прямо вказано, що російська влада вибудовує контроль над цивільним населенням через насильство, фільтраційні заходи, адміністративний примус, тиск на мову, культуру, освіту та релігійне життя тощо⁸⁷. Від 2014 року питання прав людини в Україні вже не можна розглядати окремо від проблеми окупації і втрати ефективного державного захисту.

Окупація Криму стала довготривалим джерелом системних порушень прав людини. Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини до десятої річниці окупації описує нав'язування російського громадянства, перенесення російської правової та адміністративної системи, репресії проти

---

⁸⁷ Спеціальна доповідь щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України. Які інструменти РФ застосовує для окупації та підкорення населення тимчасово окупованих територій України? *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2025. С. 17-18, 22-35.

незгодних і придушення культурної та релігійної ідентичності. У документі підкреслено, що мешканці Криму опинилися перед вибором між підпорядкуванням окупаційній владі, виїздом або ризиком репресій, ув'язнення, катувань тощо.

Тиск через громадянство став одним із ключових інструментів. Доповідь ООН фіксує автоматичне присвоєння російського громадянства мешканцям Криму та пояснює наслідки відмови. Втрачається не лише символічний статус. Втрачається можливість проживання на території півострова, доступ до роботи, житла та майна. У доповіді наведено і кількісні показники: у 2017–2024 роках кримські суди ухвалили рішення про депортацію щонайменше 864 осіб, переважно громадян України, яких окупаційна система трактувала як «іноземців»⁸⁸.

Окупаційна влада вплинула і на базові сфери життя, пов'язані з соціальними правами. У доповіді ООН описано контроль над медіа, освітою, охороною здоров'я, пенсійним забезпеченням та соціальними послугами. Окремо підкреслено придушення релігійного й культурного самовираження груп меншин, включно з кримськими татарами та етнічними українцями. Реалізація прав залежить від лояльності до окупаційного режиму⁸⁹.

Сучасні українські правозахисні звіти про Крим підтверджують продовження репресивної практики. У матеріалах правозахисної ініціативи IRADE за 2024 рік описано порушення міжнародного гуманітарного права та інших прав людини на території Криму в окремі звітні інтервали. У текстах згадуються обмеження свободи, тиск через кримінальні переслідування, ризики жорстокого поводження та ускладнений доступ до медичної допомоги⁹⁰.

---

⁸⁸ Десять років окупації Російською Федерацією. Права людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, Україна. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. С.3-9.

⁸⁹ Десять років окупації Російською Федерацією. Права людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, Україна. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. С. 10.

⁹⁰ Звіт про порушення норм міжнародного гуманітарного права та інших прав людини на території Криму за період з 24 травня по 24 серпня 2024 року. URL: <https://hrhcrimea.org.ua/zvit-pro-porushennya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-ta-inshyh-prav-lyudyny-na-terytoriyi-krymu-za-period-z-24-travnya-po-24-serpnya-2024-roku>

Окуповані частини Донецької області та Луганської області у 2014–2021 роках переживали схожі процеси фрагментації правового простору і зростання примусу. Спеціальна доповідь Уповноваженого підкреслює перенесення «кримського сценарію» на інші захоплені території. У документі описано використання російської судової та правоохоронної системи для переслідування місцевого населення, захоплення інформаційного простору, поширення російської системи освіти, експропріацію майна, знищення бізнесу і розрив зв'язків з Україною⁹¹.

Повномасштабне вторгнення з 24 лютого 2022 року підняло порушення прав людини на рівень загальнонаціональної катастрофи. Російська окупація, що поширилася на нові території після 2022 року, принесла практики повного контролю над приватним життям. У доповіді Уповноваженого Верховної Ради України про права людини під час російської окупації території України за період 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року описано, що навіть зміст приватного повідомлення у телефоні міг стати підставою для затримання й суворого покарання. Доповідь містить приклади затримань, катувань і погроз сексуальним насильством під час перевірок телефонів, зокрема за наявності застосунків Уряду України та українського банку на телефоні⁹².

Контроль поширювався і на персональні дані. Доповідь містить розділ про інтенсивне збирання персональних даних на окупованих територіях⁹³. Під загрозою опиняються свобода вираження поглядів, право на повагу до приватного життя та базове відчуття безпеки.

Окупація нових територій супроводжувалася політичним оформленням анексії. У доповіді описано псевдореферендуми наприкінці вересня 2022 року на окупованих територіях Донецької, Луганської, Херсонської області та Запорізької області. Далі у доповіді описано незаконне оголошення анексії

---

⁹¹ Спеціальна доповідь щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України. Які інструменти РФ застосовує для окупації та підкорення населення тимчасово окупованих територій України? *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2025. 84 с.

⁹² Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. С. 15

⁹³ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. С. 16.

включно з повним запровадженням російських політичної, законодавчої й адміністративної систем⁹⁴.

Після анексії російська влада швидко перебудовувала управління й послуги під власні стандарти. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини зазначено, що у жовтні–грудні 2022 року ухвалено щонайменше 32 закони для узгодження адміністративних процесів окупованих територій з російськими системами у сферах оподаткування, банківських послуг, успадкування, соціального захисту та соціальних послуг. Доповідь також описує запуск російської судової системи на окупованих територіях чотирьох областей і призначення 436 суддів до 31 грудня 2023 року⁹⁵.

Порушення торкнулися і права на сімейне життя через блокування зв'язку. У доповіді зазначено блокування українських мереж зв'язку і примус до використання SIM-карт російських операторів. Автори наголошують на перешкодах для комунікації між мешканцями окупованих територій та їхніми близькими на підконтрольній уряду території, що впливає на право на сімейне життя і недоторканність кореспонденції⁹⁶.

Руйнування житла і базових об'єктів соціальної сфери напряду підриває соціально-економічні права. Оцінка прямих збитків інфраструктури від руйнувань, підготовлена Київською школою економіки, вказує на майже 170 млрд доларів США прямих збитків станом на листопад 2024 року. Найбільша частка збитків припадає на житлові будівлі, транспортну інфраструктуру та сектор енергетики. Збитки громадського сектору, у який входять соціальні об'єкти, заклади освіти, науки та охорони здоров'я, оцінено близько у 16,3 млрд доларів США⁹⁷. Навіть у разі відновлення контролю над територіями

---

⁹⁴ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. С. 19-27.

⁹⁵ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. С. 24.

⁹⁶ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. С. 32.

⁹⁷ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року *Київська школа економіки*. 2025. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf

наслідки руйнувань роками перетворюються на втрати у доступі до житла і послуг.

Атаки на енергетичну інфраструктуру створили окрему лінію впливу на права людини. Через перебої електропостачання і тепла погіршується доступ до лікування і реабілітації, ускладнюється навчання, ростуть ризики для життя літніх людей і людей з інвалідністю. У матеріалі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні про атаки на енергетичну інфраструктуру зазначено вплив на життєво необхідні послуги і подальше переміщення населення⁹⁸.

Вимушене переміщення стало одним із головних ефектів війни для права на житло, сімейне життя, освіту і працю. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у публікації від 27 лютого 2026 року повідомляє про понад 5,9 мільйона біженців з України, які залишаються за кордоном і будують життя у країнах прийому. У матеріалі від 18 лютого 2025 року наводить оцінку 10,6 мільйона переміщених через війну людей. Внутрішнє переміщення досі має масштаб мільйонів людей. Станом на грудень 2025 року в Україні, за даними медіа з посиланням на інформацію Мінсоцполітики, зареєстровано 4,62 мільйона внутрішньо переміщених осіб⁹⁹.

Примусове переміщення і депортація з окупованих територій створили додатковий тиск і особливі ризики. Тематична доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини, опублікована 20 березня 2026 року, документує пряме й непряме примусове переміщення і депортацію осіб з територій, окупованих РФ та бар'єри для повернення. У резюме наголошено, що переміщення у багатьох випадках спричинене дискримінаційними заходами окупаційної влади. Серед інструментів примусу згадані погрози, затримання, катування, жорстоке поводження та кримінальне переслідування

---

⁹⁸ Атаки на енергетичну інфраструктуру України. Шкода цивільному населенню. *Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні*. 2024. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Attacks-on-Ukraines-Energy-Infrastructure-Harm-to-the-Civilian-Population>

⁹⁹ Упродовж чотирьох років війни можливість працювати й мати мету допомагає українським біженцям будувати нове життя в Європі. *Агентство ООН у справах біженців*. 2026. URL: <https://www.unhcr.org/ua/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe>

за правилами, несумісними з міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини¹⁰⁰.

Слід наголосити і на тому, що права дітей також постраждали через депортації, примусове переміщення і русифікацію освіти на захоплених територіях. Українська Гельсінська спілка з прав людини у дослідженні 2023 року описує проблеми для родин після примусового вивезення дітей на територію Росії, включно з психологічним тиском і бар'єрами для повернення. Профільна спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо доступу до освіти дітей і молоді з тимчасово окупованих територій України описує переведення освітніх установ окупацією на федеральні державні освітні стандарти та заміну програм на російські разом із фактичним обмеженням українознавчих предметів¹⁰¹. Дії РФ мають довгостроковий негативний вплив на право на освіту і на культурні права.

Питання відповідальності за воєнні злочини стало частиною права на справедливість і на ефективний захист. Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини від 23 січня 2026 року описує масштаб воєнних злочинів та проблеми розслідування. Правоохоронні органи фіксують близько 140 нових воєнних злочинів щодня. За три з половиною роки повномасштабної війни зареєстровано понад 185 тисяч воєнних злочинів¹⁰². До суду дійшла обмежена кількість справ, вирoki винесено у частині випадків.

Важливу увагу викликають і порушення, пов'язані з військовополоненими. У матеріалі Офісу Омбудсмана, що посилається на дані Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, згадано 79 страт у 24 окремих випадках з кінця серпня 2024 року. Наявні факти демонструють

---

¹⁰⁰ Вимушене переміщення з території України, окупованої Російською Федерацією: примусове переміщення і депортація, перешкоди для повернення та права внутрішньо переміщених осіб, 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2025 року. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2026.

¹⁰¹ Чому батьки депортованих дітей бояться звинувачень у співпраці з ворогом? Дослідження. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/chomu-batky-deportovanykh-ditey-boiatsia-zvynuvachen-u-spivpratsi-z-vorohom-doslidzhennia/>

¹⁰² Воєнні злочини Російської Федерації проти України: шляхи до справедливого покарання винних (розслідування за статтею 438 КК України) А. Філіпішина, В. Падун, О. Павліченко / *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. Київ., 2025. С. 5, 20.

крайню деградацію правил війни і впливають на права людини навіть за межами лінії фронту через страх, недовіру і відчуття незахищеності¹⁰³.

Зруйноване житло неможливо швидко повернути або відбудувати. На відновлення часто потрібні роки. Після евакуації багато людей довго живуть у нестабільних умовах, без впевненості у завтрашньому дні, без постійного місця проживання і без розуміння, коли вони зможуть повернутися додому. Міжнародні організації звертають увагу на серйозну житлову нестабільність внутрішньо переміщених осіб. У повідомленні Міжнародної організації з міграції від 12 листопада 2025 року зазначено, що мільйони ВПО не мають доступу до власного житла через бойові дії і змушені витратити власні заощадження на оренду.

Держава намагається частково реагувати на проблему через житлові програми підтримки. У повідомленнях Міністерства соціальної політики України і Уряду за лютий 2026 року йдеться про забезпечення житловими програмами понад 41 тисячі внутрішньо переміщених осіб у 2026 році, а також про визначений обсяг фінансування. Проте навіть за наявності бюджетної підтримки житлова проблема залишається дуже великою. Причина полягає у масових руйнуваннях житлового фонду, тривалій окупації частини територій і постійному дефіциті доступного житла¹⁰⁴. Тому право людини на належні житлові умови в умовах війни залишається одним із найгостріших і найскладніших питань.

Отже, російська збройна агресія стала одним із найпотужніших чинників погіршення стану забезпечення прав людини в Україні, оскільки від 2014 року вона спричинила тривале руйнування правового порядку на окупованих територіях, масові порушення права на життя, безпеку, свободу, житло, власність, освіту, культурну й релігійну самобутність. Агресія РФ вплинула не лише на окремі права, а на саму можливість людини жити у стабільних і

---

¹⁰³ 3 роки спротиву. 11 років незламності. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини* Вип. № 2, 2025. С. 3.

¹⁰⁴ Більше мільйона переміщених українців змушені витратити заощадження на оренду житла. *Організація Об'єднаних Націй в Україні*. 2025. URL: <https://surf.lt/nfvmvz>

передбачуваних умовах, користуватися державним захистом, планувати майбутнє, зберігати соціальні зв'язки й відчувати безпеку у повсякденному житті. Особливо руйнівними стали масові вбивства мирного населення, депортації, катування, переслідування на окупованих територіях, примусова паспортизація, руйнування житлового фонду, внутрішнє переміщення мільйонів людей і тривала житлова нестабільність.

3.2. Практика діяльності органів державної влади України щодо забезпечення прав людини в умовах загроз національній безпеці

Російська агресія поставила державу перед дуже складним завданням. Потрібно одночасно обороняти країну, реагувати на обстріли, евакуювати населення, підтримувати внутрішньо переміщених осіб, документувати воєнні злочини, повертати полонених, шукати викрадених дітей, зберігати роботу судів, надавати людям правничу допомогу й не допустити руйнування базових правових гарантій. На наше переконання, практика діяльності органів державної влади у воєнний період має оцінюватися не лише за швидкістю реагування на загрози, але й за здатністю зберігати правовий порядок, людську гідність, доступ до захисту та довіру суспільства.

Базу для роботи всієї державної системи сформували Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»¹⁰⁵ та Закон України «Про правовий режим воєнного стану»¹⁰⁶. Через них було визначено правовий режим, у межах якого органи державної влади можуть запроваджувати тимчасові обмеження окремих прав, посилювати мобілізаційні механізми, змінювати організацію управління та перерозподіляти ресурси. Роль Верховної Ради України у державній системі не зводиться до формального затвердження президентських рішень. Парламент підтримує правову

---

¹⁰⁵ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

¹⁰⁶ Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

визначеність у дуже нестабільний час, оновлює законодавство, встановлює межі дій виконавчої влади та закріплює нові гарантії для осіб, які постраждали від війни. Показовими є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»¹⁰⁷, Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁰⁸, Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій...»¹⁰⁹. Також Закон України «Про Військового омбудсмана».¹¹⁰ Через ухвалення й оновлення перелічених актів держава намагалася не просто реагувати на шкоду від війни, але й переводити захист прав людини у більш зрозумілі процедури.

Важливу координаційну роль виконує Президент України разом із Радою національної безпеки і оборони та Кабінетом Міністрів України. На рівні глави держави поєднуються безпекові рішення, міжнародна комунікація й запуск спеціальних механізмів захисту окремих груп. Одним із помітних кроків у 2025 році стало ухвалення Закону України «Про Військового омбудсмана». Згодом відбулося і видання Указу Президента України № 691/2025 «Про Офіс Військового омбудсмана»¹¹¹. Поява окремої інституції для захисту прав військовослужбовців свідчить про розуміння державою того, що права людини під час війни стосуються не лише цивільного населення. Права військових, резервістів, членів добровольчих формувань та їхніх родин прямо впливають і на боєздатність, і на довіру до системи оборони. На президентському рівні окремо працює й напрям захисту прав дитини. У межах ініціативи Bring Kids Back UA держава поєднує дипломатичний тиск, співпрацю з іноземними посередниками, роботу профільних служб та заходи

---

¹⁰⁷ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

¹⁰⁸ Про безоплатну правничу допомогу. *Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

¹⁰⁹ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого ..... *Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

¹¹⁰ Про Військового омбудсмана. *Закон України від 17.09.2025 № 4603-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text>

¹¹¹ Про Офіс Військового омбудсмана. *Указ Президента України; Положення від 19.09.2025 № 691/2025*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691/2025#Text>

з реінтеграції дітей після повернення. У матеріалах Офісу Президента наголошується не тільки на факті повернення дітей, але й на потребі їх подальшої психологічної та соціальної підтримки, що видно, зокрема, з повідомлень про зустрічі з повернутими дітьми та заходи їх реінтеграції¹¹².

Проте головний обсяг щоденної практичної роботи зосереджений у виконавчій владі. Кабінет Міністрів України переводить загальні законодавчі приписи у постанови, порядки, цифрові сервіси й бюджетні рішення. У воєнний період особливе значення отримали дії Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. За офіційними повідомленнями міністерства держава поступово формує послідовний ланцюг допомоги від евакуації до інтеграції людини у новій громаді. Про намір побудувати цілісну систему свідчать рішення про створення Державної інформаційної системи координації евакуації¹¹³, матеріали про супровід ВПО від евакуації до інтеграції¹¹⁴. Також були рішення про продовження виплат на проживання для найбільш вразливих категорій ВПО¹¹⁵. Окремо варто звернути увагу на заходи для осіб з інвалідністю, людей похилого віку й інших маломобільних груп. Міністерство повідомляло про додаткову медичну підтримку після евакуації¹¹⁶. У березні 2026 року уряд підтримав порядок щодо компенсації комунальних послуг пунктам евакуації та транзитним центрам. Для прав людини значення мають не гучні формули. Вирішальну роль відіграють чіткі і потрібні рішення, бо вони впливають на реальний доступ до даху над

¹¹² У межах ініціативи Президента Bring Kids Back UA відбулася творча зустріч із дітьми, яких вдалося повернути з тимчасово окупованих територій. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 2026. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-initsiativi-prezidenta-bring-kids-back-ua-vidbulasya-98853>

¹¹³ В Україні запрацює Державна інформаційна система координації евакуації. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/v-ukrayini-zapratsuyue-derzhavna-informatsiyna-systema-koordynatsiyi-evakuatsiyi>

¹¹⁴ Мінсоцполітики напрацьовує стратегію підтримки ВПО на всіх етапах – від евакуації до інтеграції. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/minsotspolityky-napratsovuyue-stratehiyu-pidtrymky-vpo-na-vsikh-etapakh-vid-evakuatsiyi-do-intehratsiyi>

¹¹⁵ Виплати на проживання для найбільш вразливих категорій ВПО продовжено ще на півроку. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/vyplaty-na-prozhyvannya-dlya-naubylsh-vrazlyvykh-katehoriy-vpo-prodovzheno-shche-na-pivroku>

¹¹⁶ Пункти евакуації та транзитні центри отримують компенсацію за комунальні послуги. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2026. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/kompensatsiya-zhkh-tranzytntsi-sentry>

головою, харчування, перевезення, медичної допомоги та елементарної безпеки.

Не менш важливою є діяльність Міністерства розвитку громад та територій України у сфері житлових прав. Після масового руйнування житла одним із найболючіших питань стало відновлення права людини на житло або отримання справедливої компенсації. На нормативному рівні основу створив закон про компенсацію за пошкоджене та знищене майно. На практичному рівні уряд розгорнув програму «Відновлення». У 2025 році уряд неодноразово дофінансовував механізм компенсацій, зокрема через рішення про додаткові 665 млн грн для виплат та про спрямування ще 8,8 млрд грн на житлові сертифікати. Станом на жовтень 2025 року міністерство повідомляло, що компенсації вже отримали понад 143 тис. родин¹¹⁷. З одного боку, наявність подібної програми є дуже важливим кроком, бо право на житло в умовах війни не може залишатися лише загальною декларацією. З іншого боку, аналітичні матеріали правозахисного середовища показують, що навіть за наявності механізму залишаються серйозні труднощі з доступом до компенсацій, черговістю виплат, доказуванням шкоди, особливостями статусу пошкоджених об'єктів і зв'язком національного механізму з майбутніми міжнародними компенсаційними процедурами. Отже, державний механізм уже працює, проте його ефективність багато в чому залежить від спроможності адміністративної системи зробити доступ до нього рівним і зрозумілим.

Окреме місце у системі захисту прав людини посідає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Інституція Омбудсмана стала одним із головних каналів, через який люди можуть зафіксувати порушення, подати звернення, отримати реакцію органів влади та привернути увагу до системних проблем. У щорічній доповіді за 2024 рік зафіксовано 123 221 звернення. У

---

¹¹⁷ Результати роботи програми «Відновлення» станом на ранок 10 березня 2026. *Міністерство розвитку громад та територій України*. 2026. URL: <https://mindev.gov.ua/news/rezultaty-roboty-prohramy-ievidnovlennia-stanom-na-ranok-10-bereznia-2026>

самій доповіді окремо виділено питання прав військовослужбовців, військовозобов'язаних у процесі мобілізації, дітей, осіб на тимчасово окупованих територіях, постраждалих від війни та тих громадян, які перебувають у полоні або були примусово переміщені¹¹⁸. Для оцінки діяльності державних органів значення має не тільки кількість звернень. Значення має й те, що Омбудсман перетворився на важливий майданчик зовнішнього контролю за виконавчою владою. Через щорічні доповіді, спеціальні подання, моніторингові візити та міжнародну комунікацію інституція постійно нагадує органам держави, що навіть під час війни публічна влада не звільняється від обов'язку діяти в межах права. Показово, що в роботі Омбудсмана все помітнішим стає не тільки реагування на вже вчинене порушення, але й попередження ризиків у сферах мобілізації, поводження з людьми під вартою, недискримінації, доступу до соціальних виплат і захисту дітей.

Практика останніх років показує, що права військовослужбовців стали окремим великим напрямом державної роботи. Причина цілком зрозуміла. Тривала війна породжує величезну кількість конфліктних питань щодо проходження служби, лікування, переведення, грошового забезпечення, відпусток, статусу зниклих безвісти, взаємодії з ТЦК та СП і підтримки сімей військових. До появи інституту Військового омбудсмана важливу роль відіграло Головне управління захисту прав військовослужбовців Міністерства оборони України. За офіційною інформацією Міноборони, у 2025 році було поновлено права понад 2 700 військовослужбовців та членів їхніх родин¹¹⁹. Факт створення окремої інституції військового омбудсмана разом із збереженням профільної роботи Міноборони показує зміну державної логіки. Військовослужбовець починає розглядатися не лише як носій

---

¹¹⁸ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ, 2025. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/>

¹¹⁹ Міноборони поновило права понад 2 700 військовослужбовців та членів їхніх родин у 2025 році. Міністерство оборони України. 2026. URL: <https://mod.gov.ua/news/minoboroni-ponovilo-prava-ponad-2-700-vijskovosluzhbovcziv-ta-chleniv-yihnih-rodin-u-2025-roczii>

обов'язку обороняти країну, але й як особа, чії права мають бути реально захищені навіть у жорстких умовах війни. Для національної безпеки зміна має дуже велике значення, бо армія, у якій не працюють механізми захисту прав, неминуче стикається з падінням довіри, деморалізацією та конфліктами всередині системи.

Ще одним дуже чутливим напрямом є права полонених, зниклих безвісти та їхніх родин. У березні 2022 року на підставі урядової постанови був створений Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Пізніше його роботу було розширено також на напрям взаємодії з родинами цивільних осіб, яких незаконно позбавили свободи, та родинами зниклих безвісти. На офіційному сайті штабу працюють алгоритми дій для родин, особистий кабінет і сервіси подання інформації¹²⁰. У матеріалах штабу йдеться не тільки про організацію обмінів, але й про психологічну підтримку сімей, юридичні консультації, реінтеграцію звільнених осіб та взаємодію з міжнародними організаціями. Для родин полонених подібна діяльність має не тільки гуманітарне значення. Йдеться і про право на інформацію, і про право на повагу до сімейного життя, і про право на ефективну комунікацію з державою у ситуації тривалої невизначеності.

Особливої ваги набуває система безоплатної правничої допомоги. Для багатьох людей вона стає першим реальним контактом із державою після евакуації, втрати житла, затримання, мобілізаційного спору або потреби встановити юридичний факт. Згідно зі звітами системи безоплатної правничої допомоги за 2025 рік, було надано понад 803 тис. правничих послуг¹²¹. Для воєнного часу понад 803 тис. послуг є дуже вагомим показником. Вона показує, що права людини забезпечуються не лише через великі політичні рішення, але й через щоденну допомогу у справах про документи, соціальні

---

¹²⁰ Про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. *Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими*. URL: <https://koordshtab.gov.ua/about>

¹²¹ Звіт системи надання безоплатної правничої допомоги за 2025 рік. *Безоплатна правнича допомога*. 2026. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/zvit-systemy-nadannya-bezoplatnoyi-pravnychoyi-dopomogy-za-2025-rik/>

виплати, доступ до компенсацій, оформлення статусу ВПО, представництво в суді та захист у кримінальному провадженні.

Отже, Верховна Рада формує правову основу, Президент і РНБО задають загальний напрям безпекових рішень, Кабінет Міністрів та міністерства організують евакуацію, соціальний захист і компенсації, Омбудсман здійснює зовнішній контроль, Міноборони й інститут Військового омбудсмана працюють із правами військових, Координаційний штаб супроводжує питання полону та зникнення безвісти, система безоплатної правничої допомоги підтримує людину на щоденному рівні. Головний висновок полягає в тому, що в умовах війни права людини не відходять на другий план. Навпаки, через стан захисту прав можна оцінити реальну якість державної стійкості.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження прав людини як об'єкта національної безпеки можна зробити кілька важливих висновків:

1. Розглянуто права людини та національну безпеку у взаємозв'язку і співвідношенні інститутів. Визначено, що права людини і національна безпека перебувають у тісному взаємозв'язку, бо захищеність особи становить основу стабільності суспільства й держави. Реальне забезпечення прав потребує дієвої системи охорони, захисту, контролю, відповідальності, належного ресурсного забезпечення та роботи уповноважених органів. Водночас інтереси національної безпеки інколи зумовлюють тимчасові обмеження окремих прав, проте вони можуть бути правомірними лише за наявності законної підстави, легітимної мети, пропорційності та ефективного контролю з боку держави і суспільства. Порушення згаданого балансу створює загрозу свавільного втручання у свободи людини, підриває довіру до влади та послаблює саму безпекову систему.

2. Виокремлено конституційно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України. Зазначено, що Конституція України не дозволяє державним органам довільно звужувати права людини, оскільки будь-яке обмеження можливе лише на підставі закону, за наявності правомірної мети, у визначених межах і на визначений строк, з обов'язковим дотриманням правової визначеності та домірності. Особливе значення мають права, які не підлягають обмеженню навіть за умов воєнного або надзвичайного стану, а також безперервність судового захисту, можливість конституційного контролю, право на конституційну скаргу, парламентський контроль через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини й демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони.

3. Проаналізовано міжнародно-правові гарантії прав людини в контексті національної безпеки України. Вони становлять важливу частину загальної системи захисту особи, оскільки міжнародне право визначає межі допустимих

дій держави навіть у період війни чи інших загроз. Для України вирішальне значення мають Статут ООН, Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти з прав людини, акти Ради Безпеки ООН, документи ОБСЄ, Європейського Союзу та Північноатлантичного договору, які пов'язують безпеку з повагою до життя, гідності, свободи, недискримінації та ефективного правового захисту. Міжнародні стандарти не дозволяють розглядати національну безпеку як виправдання для необмеженого втручання у права людини, бо вони вимагають законності, пропорційності, міжнародної співпраці та підконтрольності безпекової політики правовим нормам.

4. Досліджено гарантії прав людини в умовах надзвичайного та воєнного стану. Правовий режим особливого стану допускає лише тимчасові, чітко визначені й публічно оголошені обмеження, які мають бути закріплені в указі Президента України, затверджені Верховною Радою України та застосовуватися у встановлених часових межах. Вирішальне значення мають непорушність прав, перелічених у ст. 64 Конституції України, заборона катувань, охорона права на життя, збереження свободи думки, совісті й релігії, безперервна робота парламенту, уряду, судів і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Воєнний чи надзвичайний стан у правовій державі повинен слугувати захисту суспільства й конституційного ладу, але не може ставати підставою для руйнування базових прав людини, згортання контролю над владою чи свавільного розширення державного примусу.

5. Здійснено аналіз прав людини в умовах сучасних загроз національній безпеці України. Зазначено, що російська збройна агресія від 2014 року стала головним чинником різкого погіршення стану прав людини в Україні, оскільки окупація, бойові дії, депортації, катування, примусова паспортизація, руйнування житла, блокування зв'язку та масове переміщення населення вдарили по праву на життя, безпеку, свободу, житло, освіту, сімейне життя й культурну самобутність. Водночас проведений аналіз показав, що українська держава не припинила виконувати правозахисну функцію навіть за умов війни. Верховна Рада України забезпечує правову основу, Президент України,

Рада Національної безпеки та Оборони та Кабінет Міністрів України координують безпекові й соціальні рішення, міністерства реалізують евакуацію, компенсаційні та житлові програми, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює контроль за порушеннями, Міноборони України та Військовий омбудсман працюють у сфері захисту прав військових, Координаційний штаб підтримує родини полонених і зниклих безвісти, система безоплатної правничої допомоги забезпечує людям щоденний доступ до захисту. Рівень державної стійкості в умовах загроз національній безпеці визначається як оборонною спроможністю, так і здатністю державних органів реально зберігати й відновлювати права людини в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаки на енергетичну інфраструктуру України. Шкода цивільному населенню. *Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні*. 2024. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Attacks-on-Ukraines-Energy-Infrastructure-Harm-to-the-Civilian-Population> (дата звернення: 08.04.2026).
2. Більше мільйона переміщених українців змушені витратити заощадження на оренду житла. *Організація Об'єднаних Націй в Україні*. 2025. URL: <https://surl.lt/nfvvmvz> (дата звернення: 08.04.2026).
3. В Україні запрацює Державна інформаційна система координації евакуації. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/v-ukrayini-zapratsyuyue-derzhavna-informatsiyna-systema-koordynatsiyi-evakuatsiyi> (дата звернення: 08.04.2026).
4. Верховенство права. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення 29.03.2026).
5. Вимушене переміщення з території України, окупованої Російською Федерацією: примусове переміщення і депортація, перешкоди для повернення та права внутрішньо переміщених осіб, 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2025 року. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2026. URL: <https://surl.li/yemvtf> (дата звернення: 08.04.2026).
6. Виплати на проживання для найбільш вразливих категорій ВПО продовжено ще на півроку. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/vyplaty-na-prozhyvannya-dlya-naybilsh-vrazlyvykh-katehoriy-vpo-prodovzheno-shche-na-pivroku> (дата звернення: 08.04.2026).
7. Воєнні злочини Російської Федерації проти України: шляхи до справедливого покарання винних (розслідування за статтею 438 КК України)

А. Філіпішина, В. Падун, О. Павліченко / *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. Київ:, 2025. 74 с.

8. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30-33.

9. Глиняний І. Захист прав людини в Україні: конституційні гарантії та виклики їх реалізації. *Юридичний вісник*. 2025. Вип. 5. С. 25-32

10. Годованець В. *Конституційне право України: конспект лекцій*. Київ : МАУП. 2001. 216 с.

11. Гуренко Д. Права людини та національна безпека. *Центр безпекових досліджень «СЕНСС»*. URL: <https://censs.org/prava-lyudyny-ta-natsionalna-bezpeka/> (дата звернення 11.02.2026).

12. *Дайджест судової практики Верховного Суду у справах про доступ до публічної інформації*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daidgest_pybl_info_VS.pdf (дата звернення 29.03.2026).

13. Десять років окупації Російською Федерацією. Права людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, Україна. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024 р. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Ten-Years-of-Occupation-by-the-Russian-Federation-Human-Rights-in-the-Autonomous-Republic-of-Crimea-and-the-City-of-Sevastopol-Ukraine-UA> (дата звернення: 08.04.2026).

14. Дзьобань О. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2. С. 9-22.

15. *Загальна теорія держави та права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів*. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. за ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право. 2011. 584 с.

16. *Звіт про порушення норм міжнародного гуманітарного права та інших прав людини на території Криму за період з 24 травня по 24 серпня*

2024 року. URL: <https://hrhcrimea.org.ua/zvit-pro-porushennya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-ta-inshyh-prav-lyudyny-na-terytoriyi-krymu-za-period-z-24-travnya-po-24-serpnya-2024-roku/>(дата звернення: 08.04.2026).

17. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року. *Київська школа економіки*. 2025. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf (дата звернення: 08.04.2026).

18. Звіт системи надання безоплатної правничої допомоги за 2025 рік. *Безоплатна правнича допомога*. 2026. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/zvit-systemy-nadannya-bezoplatnoyi-pravnychoyi-dopomogy-za-2025-rik/> (дата звернення: 08.04.2026).

19. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного суду України*. 2015. № 5. С. 78-87.

20. Кириченко С., Лобко М., Семененко В. М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9-16.

21. Колодій А., Олійник А. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. Київ : *Юрінком Інтер*. 2003. 336 с.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 13.02.2026).

23. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygu/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення 29.03.2026).

24. *Конституція України*: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/> (дата звернення 13.02.2026).

25. Любко В. Захист національної безпеки як підстава для обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 29–34.
26. Манжула А., Сокурєнко О. Права людини і національна безпека як об'єкт правового захисту у контексті діяльності Служби безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 227–229.
27. Марцеляк О. Конституційний правопорядок в Україні в умовах війни. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку : *тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя – Львів – Одеса – Ужгород – Харків – Чернівці, 27 жовтня 2023р.* Харків : хНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. 492 с.
28. Марченко М. Формування та розвиток ідеї прав людини в історико-правовій думці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 2. С. 42-46.
29. Межі та обмеження. Втручання. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezhennya-vtruchannya> (дата звернення 29.03.2026).
30. Мельничук С. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка*. 2023. Вип. 4. С. 24-34.
31. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; *Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ed19661216 (дата звернення 29.03.2026).
32. Міноборони поновило права понад 2 700 військовослужбовців та членів їхніх родин у 2025 році. *Міністерство оборони України*. 2026. URL: <https://mod.gov.ua/news/minoboroni-ponovilo-prava-ponad-2-700-vijskovosluzhbovcziv-ta-chleniv-yihnih-rodin-u-2025-roczii> (дата звернення: 08.04.2026).
33. Мінсоцполітики напрацьовує стратегію підтримки ВПО на всіх етапах – від евакуації до інтеграції. *Міністерство соціальної політики, сім'ї*

та єдності України. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/minsotspolityku-napratsovuye-stratehiyu-pidtrymky-vpo-na-vsikh-etapakh-vid-evakuatsiyi-do-intehratsiyi> (дата звернення: 08.04.2026).

34. Назаренко О., Харченко Н. Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 130–140.

35. Наливайко О., Братішко Н. Права людини як об'єкт національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 31–36.

36. Перлін Дж. Права людини: концепції, підходи, реалізація. Київ: *Ай-Бі*, 2003. 262 с.

37. Подорожна Т. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 ; 12.00.02. Київ, 2017. 503 с.

38. Порядок та умови звернення громадян та юридичних осіб до Суду. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/poryadok-ta-umovu-zvernennya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-do-sudu> (дата звернення 29.03.2026).

39. Права людини та національна безпека. URL: <https://censs.org/prava-lyudyny-ta-natsionalna-bezpeka/> (дата звернення 13.02.2026).

40. Про безоплатну правничу допомогу. *Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

41. Про введення воєнного стану в Україні: *Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

42. Про Військового омбудсмана. *Закон України від 17.09.2025 № 4603-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text> (дата звернення 29.03.2026).

43. Про державну таємницю. *Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення 29.03.2026).

44. Про доступ до публічної інформації. *Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2939-17> (дата звернення 29.03.2026).

45. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

46. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. *Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

47. Про Конституційний Суд України. *Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення 29.03.2026).

48. Про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. *Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими*. URL: <https://koordshtab.gov.ua/about> (дата звернення: 08.04.2026).

49. Про національну безпеку України. *Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20240809> (дата звернення 29.03.2026).

50. Про Офіс Військового омбудсмана. *Указ Президента України; Положення від 19.09.2025 № 691/2025*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691/2025#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

51. Про правовий режим воєнного стану. *Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 29.03.2026).

52. Про правовий режим надзвичайного стану. *Закон України від 16.03.2000 № 1550-III* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/> (дата звернення 29.03.2026).

53. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.03.2026).

54. Проць І. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381-384.

55. Пункти евакуації та транзитні центри отримують компенсацію за комунальні послуги. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України*. 2026. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/kompensatsiya-zhkh-tranzytni-tsentry> (дата звернення: 08.04.2026).

56. Регушевський Е. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина як складова правового порядку в Україні. *Нове українське право*. 2024. Вип. 4. С. 101-108.

57. Регушевський Е. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. 230 с.

58. Результати роботи програми «Відновлення станом на ранок 10 березня 2026». *Міністерство розвитку громад та територій України*. 2026. URL: <https://mindev.gov.ua/news/rezultaty-roboty-prohramy-ievidnovlennia-stanom-na-ranok-10-bereznia-2026> (дата звернення: 08.04.2026).

59. Романова А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599-602. URL: FP_index.htm_2012_2_95%20.pdf (дата звернення 13.02.2026).

60. Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2024. URL: <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath%20-%20UKR.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).

61. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

62. Слінько Т. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf (дата звернення 13.02.2026).

63. Спеціальна доповідь щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України. Які інструменти РФ застосовує для окупації та підкорення населення тимчасово окупованих територій України? *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2025. 84 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/SpecialReport2025%20-%20ukr.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).

64. Стахура Б. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: *дис. ... кандидата.. юрид. наук : 12.00.01*. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2016. 180 с.

65. Тітко Е. Національна та міжнародна безпека у контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 126-138. URL: [Fmppr_2016_2_12.pdf](https://www.fmprr.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Fmppr_2016_2_12.pdf) (дата звернення 13.02.2026).

66. У межах ініціативи Президента Bring Kids Back UA відбулася творча зустріч із дітьми, яких вдалося повернути з тимчасово окупованих територій. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 2026.

URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-iniciativi-prezidenta-bring-kids-back-ua-vidbulasya-98853> (дата звернення: 08.04.2026).

67. Упродовж чотирьох років війни можливість працювати й мати мету допомагає українським біженцям будувати нове життя в Європі. *Агентство ООН у справах біженців*. 2026. URL: <https://www.unhcr.org/ua/news/stories/four-years-employment-and-purpose-can-transform-ukrainian-refugee-lives-europe> (дата звернення: 08.04.2026).

68. Фасій Б. Національна безпека і права людини: баланс між свободою та захистом. *Національні інтереси України*. 2024. № 4(4). С. 112–118.

69. Чижов Д. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 124–131.

70. Чижов Д. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Держава та регіони : науковий журнал. Серія «Право»*. 2021. № 4 (74). С. 96–101. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

71. Чижов Д. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. №30, С. 11–19. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/466> (дата звернення 13.02.2026).

72. Чому батьки депортованих дітей бояться звинувачень у співпраці з ворогом? Дослідження. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/chomu-batky-deportovanykh-ditey-boiatsia-zvynuvachen-u-spivpratsi-z-vorohom-doslidzhennia/> (дата звернення: 08.04.2026).

73. Шмоткін О. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Том 200. URL:

<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b82efdcd-075a-4da3-99f1-f578936a4d74/content> (дата звернення 13.02.2026).

74. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ, 2025. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/> (дата звернення: 08.04.2026).

75. 3 роки спротиву. 11 років незламності. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Вип. № 2, 2025. 2025. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-ukr.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).

76. Burke-White W. Human Rights and National Security: The Strategic Correlation. *Harvard Human Rights Journal*. 2004. Vol. 17. P. 254. URL: <https://www.law.upenn.edu/cf/faculty/wburkewh/workingpapers/.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).

77. Finnane M. The public rhetorics of policing in times of war and violence: countering apocalyptic visions. *Crime, Law and Social Change*. 2008. Vol. 50, no. 1-2. P. 7–24.

78. Human Rights Compliance in the Fight Against Terrorism. *Human Rights in the Prevention and Punishment of Terrorism*. 2010. P. 389–421.

79. Kortukova T., Dei M., Blahodarnyi A., Kaminska N. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Politicas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332.

80. O’Neil A. Degrading and Managing Risk: Assessing Australia’s Counter-Terrorist Strategy. *Australian Journal of Political Science*. 2007. Vol. 42, no. 3. P. 471–487.

81. The 2019 Human Development Report. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019> (дата звернення 13.02.2026).

82. Ukraine: Disregard false information concerning derogations from the European Convention on Human Rights. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/ukraine-disregard-false-information->

concerning-derogations-from-the-european-convention-on-human-rights (дата звернення 29.03.2026).

83. United Nations Conference on International Organization Proceedings. *Hoover Institution*. Retrieved 20 October 2019. Case of Orlik v. Ukraine Application no. 27454/11. Judgment Strasbourg 11 February 2016. URL: <https://international.vlex.com/vid/orlik-v-ukraine-593572134> (дата звернення 29.03.2026).